

234

Afdeling II

Ingekomen	Datum reg.	Code / project	Rijkscommissie voor de Archieven
26-3-'93			
Route	EAB ALB JEWABP		PA2
Parasol	SHB YEL		
Datum	26/3 29/3 29/3		
Kopieën aan	EAB 26/3		
Afdoening			

Aan geadresseerde

Alvrees
RCBII-93-040

Uw brief

Rijswijk

25 MAART 1993

Onderwerp
Selectie archiefmateriaal

Gaarne vraag ik uw aandacht voor het navolgende.

In het recente verleden heeft zich, mede naar aanleiding van daarover door de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur gedane uitspraken, een discussie ontwikkeld over de bij de selectie van archiefmateriaal in acht te nemen uitgangspunten en procedures.

Dit is ook voor de Rijkscommissie voor de Archieven aanleiding geweest om zich hierover ten principale te beraden. Een van haar leden heeft daartoe een discussienota opgesteld, die door de Rijkscommissie als grondslag voor de discussie is aanvaard. Het ligt in haar bedoeling, dat deze discussienota uiteindelijk resulteert in een advies over de daarin besproken onderwerpen.

Ter voorbereiding van dit advies verneemt de Rijkscommissie gaarne uw reactie op deze nota, in het bijzonder op de in hoofdstuk 4 gestelde concrete vragen. Een exemplaar van deze nota gaat hierbij (in beperkte mate zijn op aanvraag meer exemplaren bij het secretariaat verkrijgbaar).

Hierbij is tevens gevoegd een kopie van het door de Rijkscommissie uitgebrachte advies nr. 404, waarbij deze nota is aangeboden aan de minister van W.V.C. In het bijzonder worde gewezen op de in de punten 3 en 4 opgenomen aanbevelingen.

Ter uwer kennisneming is voorts bijgevoegd een exemplaar van het onlangs door de Raad voor het Cultuurbeheer uitgebrachte advies nr. 403 naar aanleiding van de publicatie van het ministerie van Binnenlandse Zaken "Omslag in Opslag".

Tenslotte zij vermeld, dat deze nota is toegezonden aan de instellingen, welke zijn vermeld in bijgaande verzendlijst.

De Rijkscommissie zou het op prijs stellen indien zij vóór 1 oktober a.s. over uw reactie zou kunnen beschikken.

Met gevoelens van hoogachting,

de Rijkscommissie van de Archieven,
de vice-voorzitter,

de secretaris,

(prof. mr. O. Moorman van Kappen),

(mr. L. Lieuwes).

ARCHIEVEN BEWAREN. CULTUURDEEL INVESTEREN IN DE TOEKOMST

Discussienotiz. over selectie en vernietiging van archiefbescheiden
ten behoeve van de Rijkscommissie voor de Archieven

P.M.M. Klep

Nijmegen, oktober 1992

Deze discussienota is geschreven op verzoek van de Rijkscommissie voor de archieven.

Adres van de auteur: P.M.M. Klep, Vakgroep Geschiedenis KUN, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen. Tel. 080-612172.

Adres van de Rijkscommissie voor de Archieven: Postbus 5406, 2280 HK Rijswijk. Tel. 070-3406170. Fax 070-3405048.

1	<u>INLEIDING</u>	5
1.1	DE KERN VAN HET PROBLEEM	5
1.2	VERDERE TOELICHTING	6
1.2.1	Vervorming van het collectief geheugen	6
1.2.2	De culturele waarde van archieven	6
1.2.3	Discussie rond vernietigingslijsten in de RCA	7
1.2.4	Publiciteit rond standpunten van archivarissen	8
1.3	OPZET EN BEKNOPT INHOUD VAN DE NOTITIE	9
2	<u>OVER DE CULTURELE WAARDE VAN ARCHIEVEN</u>	11
2.1	UITGANGSPUNTEN VOOR EEN SELECTIEMETHODIEK	11
2.2	ARCHIEVEN EN CULTUURPOLITIEK	13
2.2.1	Kern van beleid: bescherming van culturele waarden	14
2.2.2	Selectiebeleid	14
2.2.2.1	Ministerieel beleid	15
2.2.2.2	De rol van de RCA in de selectie	17
2.2.2.3	De kwaliteit(sbewaking) van de feitelijke selectie	18
2.2.3	Cultuur-politieke doelgroepen	19
2.2.4	De financiële ruimte voor cultureel belangrijke archieven	21
2.2.5	Conclusie	22
2.3	CULTURELE WAARDERINGSELEMENTEN	23
2.3.1	Symbolische en emotionele waarde	24
2.3.2	Descriptieve, informatieve en synthetische waarde	25
2.3.3	Analytische en kritische waarde	26
2.3.4	Zoveel hoofden, zoveel zinnen	27
2.4	VOORSTELLEN TOT VERSTERKING VAN DE CULTURELE WAARDERING IN DE PROCEDURES ROND Vernietigingslijsten	28
2.5	CONCLUSIE	30

3	<u>ENKELE VRAAGSTUKKEN VERBONDEN MET HET CULTUREEL BELANG VAN ARCHIEVEN</u>	32
3.1	CULTUREEL VERSUS ADMINISTRATIEF BELANG ?	32
3.2	HET BELANG VAN ARCHIEVEN VOLGENS ARCHIVARISSEN	34
3.2.1	Schellenbergs wereld van waardering	34
3.2.2	De discussie in Nederland rond 1970	36
3.2.3	Archiefbeheer in de praktijk	36
3.2.4	Recente discussies onder archivaren	38
3.3	CULTURELE VERANTWOORDELIJKHEID BIJ ARCHIVARISSEN	41
3.4	VOORWAARDEN WAARONDER ARCHIEFBEHEERDERS WERKEN	43
3.4.1	Alternatieven voor vernietiging	44
3.4.2	Een problematische toestand voor archivaren ?	45
3.5	CONCLUSIE	46
4	<u>ENKELE CONCRETE VRAGEN OVER DEZE DISCUSSIONOTA</u>	48
5	<u>BIJLAGE: OVER DE RELATIE TUSSEN CULTURELE WAARDE EN SOORTEN BESCHIEDEN</u>	50

1 INLEIDING

1.1 DE KERN VAN HET PROBLEEM

De overheid selecteert haar eigen archieven, heeft de vernietiging ervan in eigen hand en vernietigt thans op nog nooit geziene schaal. Vernietigingslijsten spelen een essentiële rol in de beheersing van de enorme papiermassa's. De Rijkscommissie voor de Archiven (RCA), onderdeel van de Raad voor Cultuurbeheer, heeft tot taak erop toe te zien dat het meest waardevolle materiaal wordt bewaard.

Bij het toekennen van grote of geringe waarde aan archivalia dienen twee wettelijk omschreven belangen in het oog gehouden te worden. Men kan allereerst het "blijvend belang" van archivalia voor de overheidsorganen of recht- en bewijszoekenden noemen, in deze nota in zijn totaliteit het "administratief belang" genoemd. In de praktijk wordt dit belang vooral juridisch en administratief-hiërarchisch ingevuld. Onder meer wegens mogelijk vervelende repercussies van ten onrechte vernietigde stukken wordt dit belang zorgvuldig bewaakt en bestaat er een min of meer uitgewerkte selectietheorie en -praktijk.

Daarnaast bestaat het "blijvend belang voor het historisch onderzoek". Het gaat hier om wat in deze nota het "cultureel belang" van archieven wordt genoemd. Dit "cultureel belang" van archieven impliceert een logischerwijze afzonderlijk bewaringscriterium. Toepassing van dit criterium levert een bepaalde verzameling archivalia op, die van cultureel belang zijn. Daarnaast bestaat het eerder genoemde "administratief belang", grondslag voor een tweede logische verzameling van te bewaren archivalia. Niet zelden zal er een grote overlapping van deze logische verzamelingen bestaan, vaak is dit echter niet het geval.

De RCA heeft besloten zich in deze discussienota nadrukkelijk te bezinnen op het "cultureel belang". Het is gebleken dat het cultureel belang van archieven weliswaar in brede kring - en zeker ook onder de archivariissen - wordt erkend en gehonoreerd, maar dat het zowel theoretisch als praktisch veel minder duidelijk omschreven is dan het administratief belang en - wat bezorgdheid heeft gewekt - ook te weinig expliciet zichtbaar is in de tekst en verantwoording van de vernietigingslijsten. Bij de vernietiging speelt de culturele waardering van archieven weliswaar een aanzienlijke, maar toch slechts impliciete en additionele rol, terwijl het administratieve vertoog domineert. Dit is fundamenteel onbevredigend.

Dit principiële probleem heeft ook belangrijke praktische consequenties. In deze discussienota wordt vastgesteld, dat de dominante administratieve redenering een bepaalde kleur geeft aan de selectie van overheidsarchieven. Bij gebrek aan een uitgewerkte culturele waarderingsschaal bepaalt men zich tot de administratieve waarderingsschaal en ad-hoc rederingen. De consequentie wordt nu zichtbaar: het cultureel bewaren van archieven wordt in de eerste plaats administratief gemodelleerd.

Met deze nota wil de RCA enige gedachten omtrent het cultureel belang aanscherpen, waardoor een expliciete en evenwichtige waardering van archiefbestanden op basis van zowel het administratieve als het cultureel belang wordt gerealiseerd. In het verlengde hiervan worden concrete voorstellen gedaan om het cultureel aspect nadrukkelijker in de vernietigingsprocedures in te bouwen.

De verdere achtergrond van deze afzonderlijke aandacht van de RCA voor de culturele waarde van archieven wordt gevormd door drie overwegingen. Allereerst moet erop gewezen worden dat archieven na verloop van tijd bijna uitsluitend culturele waarde blijken te hebben: de administratieve waarde neemt snel af. Des te riskanter is een waardering van archieven

die vooral op een administratieve selectietheorie berust waarin het cultureel belang slechts impliciet en onvolledig aanwezig is.

De tweede overweging om speciaal de culturele kant van het probleem te bezien is, verwijst naar de financiering van de openbare archieven. De samenleving is slechts bereid voor kostbare archieven te betalen zolang zij rijke bronnen van gevoelens, informatie en kritische reflexie op de samenleving vormen. Zo moet het dan ook gebracht worden: het belang van archieven als culturele investeringsgoederen. Als de actueel denkende burgers, journalisten, kamerleden, ambtenaren en advocaten verdwenen zijn, verschijnen de talloze vertegenwoordigers van veel abstractere maar daarom niet minder belangrijke sectoren van onderwijs, vorming, wetenschap en vrije tijdsbesteding als de lange termijn-gebruikers van de - door de overheid zelf - geselecteerde archieven.

Tenslotte moet er op gewezen worden dat de overheid thans volop bezig na is te denken over het aanscherpen van het administratief belang van archieven: hoe kunnen deze beter aansluiten op de werkprocessen en belangen van overheid en burger. Er is een omslag gaande van "lange termijn-zorg voor het archief op zolder" naar "korte termijn beheer van informatie voor werkprocessen". Door deze versnelling in het administratieve denken is het extra urgent geworden dat aan de cultuurzijde opnieuw over archieven wordt nagedacht.

1.2 VERDERE TOELICHTING

1.2.1 Vervorming van het collectief geheugen

In de activiteit van de RCA vormt de vernietiging van archiefmateriaal een punt van blijvende zorg. Archieven vormen een wezenlijk onderdeel van het cultureel erfgoed van de Nederlandse samenleving. Natuurlijk is het een illusie te denken dat vervorming van de verzamelde informatie in archieven te vermijden is. Vernietiging is noodzakelijk, waardoor bepaalde verschijnselen een blijvend accent krijgen en andere uit het beeld verdwijnen. Maar omdat vernietiging mensenwerk is (waarvoor overheidsmiddelen worden uitgetrokken) en zo verantwoord mogelijk dient te gebeuren, is het voor de RCA van het grootste belang steeds het selectieve bewaren te toetsen.

1.2.2 De culturele waarde van archieven

Gepoogd zal worden het cultureel belang te expliciteren en van daaruit de problematiek van de procedure, de criteria en de uitvoering van vernietiging te benaderen. Gekozen is voor de term "cultureel" belang (die aansluit op de Wet Raad voor het Cultuurbeheer) in plaats van "historisch" belang (in het kader van de Archiefwet 1962). Uiteraard blijft de Archiefwet de basis voor het handelen van de RCA terzake, maar in de bredere cultuurwetgeving waar de RCA mee te maken heeft worden de archieven gezien als een onderdeel van het cultureel erfgoed van de samenleving.

De omschrijving "historisch belang" is op zich zeer juist, maar kan het onbedoelde effect hebben dat het gekoppeld wordt aan het specifieke belang van de groep der actieve universitaire vakhistorici. De aanwending van archieven is echter niet exclusief voor wetenschappelijk historisch onderzoek van heden of toekomst bedoeld.

Overigens bevat de term "cultureel" belang wellicht een te strakke verwijzing in zich naar het Ministerie van WVC. Het moge duidelijk zijn dat in een evenwichtige cultuurpolitieke benadering van archieven de Minister van WVC ook de Minister van O&W (vanuit de belan-

gen van het wetenschappelijk onderzoek en het onderwijs in cultuur- en maatschappijvakken) uitdrukkelijk zal moeten (blijven) betrekken.

Het tweede argument om de term "cultureel" belang te gebruiken is meer inhoudelijk van aard. De term verwijst allereerst naar de waarde van archief- en informatiemateriaal voor het kennen van de Nederlandse cultuur en samenleving in de breedste zin des woords. Bovendien is dat materiaal tegelijk van eminente betekenis is voor de ontwikkeling van het actuele en toekomstige geestesleven: het geeft grondstoffen voor cultureel leven op dit moment en in de toekomst.

In deze nota worden het cultureel en het administratief belang ¹ van archiefmateriaal niet om emotionele maar om zakelijke redenen scherp onderscheiden. Beiden hebben immers ieder hun specifieke achtergronden en bedoelingen, respectievelijk voor de culturele en de administratieve sector. Zij impliceren te onderscheiden logische verzamelingen van archiefmateriaal. Er is geen sprake van een tegenstelling, maar van een evident en belangrijk onderscheid.

Het afstand nemen van het "administratief belang" belang en het sterk aanzetten van het "cultureel belang" in deze discussienota zou het onbedoelde effect kunnen hebben te suggereren dat de archivariissen thans geen oog hebben voor het cultureel belang van archieven. Dat is allerm minst de bedoeling. Iedereen weet dat de archivariissen in de praktijk cultureel waardevolle archieven selecteren en bewaren. Beargumenteerd wordt, dat thans de culturele redenering te weinig zichtbaar is en niet duidelijk wordt besproken en toegepast. Het cultureel belang manifesteert zich als een combinatie van een administratief gemodelleerd cultureel belang plus een ad-hoc ingevulde "restcategorie". Bepleit wordt dit denkkader fundamenteel te verbreden door naast het administratief belang het cultureel belang principieel en praktisch op te waarderen.

1.2.3 Discussie rond vernietigingslijsten in de RCA

Een van de concrete taken van de RCA is het uitspreken van oordelen over (concept)vernietigingslijsten die in het zogenaamde driehoeksoverleg van ambtenaren van archiefvormende overheidsinstanties met de archiefinspectie en het algemeen rijksarchief zijn voorbereid. Zonder volledig te willen zijn volgen een aantal punten die bij de behandeling van deze lijsten in de RCA ter sprake zijn gekomen.

- Doordat alleen het te vernietigen materiaal gespecificeerd wordt, ontbreekt het zicht op de verhouding tussen datgene wat bewaard en wat vernietigd wordt.
- Het blijvend belang van archiefbescheiden voor het historisch onderzoek wordt in deze lijsten zelden of nooit expliciet behandeld of zichtbaar toegepast. Evaluerende rapporten of adviezen omtrent de culturele waarde van de te selecteren archieven, opgesteld door experts, ontbreken praktisch altijd. De RCA kan om voor de hand liggende redenen zich niet systematisch op de hoogte stellen van de inhoud van de te vernietigen archivalia;
- Uit de ontwerpvernietigingslijsten die de RCA bereiken blijkt zelden of nooit dat er "deskundigen" (in de zin van de Circulaire van de Staatssecretaris van CRM van 31-10-1972) bij het werk van het zg. driehoeksoverleg worden betrokken. Enkele malen is in de RCA naar voren gebracht dat inbreng van externe deskundigen uit de culturele sector

¹ Met deze laatste omschrijving worden zowel de belangen van de administratie als die van de bewijs- en rechtzoekende burger aangeduid. Ook het zogenaamde verantwoordingsbelangen het openbaarheidsbelang worden in deze nota hieronder begrepen.

bij de voorbereiding van de vernietigingslijsten aangewezen is ². Commissie III of X van de RCA kan weliswaar enig werk verrichten, maar om praktische redenen onmogelijk de taak van dergelijke deskundigen waarnemen;

- Van belang is te weten welke informatie elders bij de overheid reeds aanwezig is en bewaard wordt. De vernietigingslijsten bevatten weinig expliciete gegevens hieromtrent.
- Het al of niet toepassen van reductie zoals een steekproef of vormen van sampling (en zo ja hoe precies ?) van grote bestanden van gelijkvormig materiaal wordt in de lijsten niet of nauwelijks besproken; meermalen is dit punt in de RCA aan de orde geweest zonder dat hierover veel duidelijkheid is ontstaan;
- De kwaliteitsbewaking van de uitvoering van de feitelijke vernietiging, de begeleiding van het vernietigingsproces, de evaluatie van de vernietigingslijsten in het licht van de ervaringen van selecteurs en gebruikers; over deze punten is bij de RCA weinig bekend. Dit geldt trouwens ook voor het zogenaamde opschonen;
- Over de zogenaamde incidentele vernietiging door de algemene rijksarchivaris - waarover de RCA niet gehoord wordt - bestaat een zeker onbehagen, temeer daar soms cultureel belangrijke archieven voorwerp van vernietiging zijn.

1.2.4 Publiciteit rond standpunten van archivariissen

Daar de (concept)vernietigingslijsten weinig of geen beoordelende uitspraken betreffende de waarde van archiefmateriaal bevatten, volgt de RCA met meer dan normale belangstelling de vak- en perspublicaties waarin dergelijke beoordelingen van archivariissen, inspecteurs en archief- en informatiebeheerders wél voorkomen. Op de achtergrond ziet de RCA dat er onder de archivariissen op de departementen en in de archiefbewaarplaatsen discussies gaande zijn over het voorwerp en het niveau van het selectieproces: van documenten naar handelingenlijsten, van micro- naar macro-selectie, van archief naar informatiseringssysteem. De klassieke vernietigingslijst, die volgens de regels archiefbescheiden vermeldt die naar hun inhoud gelijksoortig zijn ³, staat onder druk.

Voor wat de culturele waardering van archiefmateriaal betreft constateert men een sterke discussie over het "administratief belang", terwijl het "cultureel belang" veel minder aan de orde komt. Bovendien is bij leden van de RCA de indruk ontstaan dat de Rijksarchiefdienst in diverse teksten van principiële aard "het historisch belang" al te zeer reduceert tot wat voor het kennen van de werking van overheidsadministratie nodig is, zulks ten detrimente van het kennen van de Nederlandse samenleving en cultuur in het algemeen. Hieruit spreekt de hierboven gesignaleerde dominantie van het administratieve vertoog en de administratieve modellering van het cultureel belang van archieven. De RCA mag bevroeden dat deze publicaties een invloed hebben bij de vorming van archivariissen, de opstelling van de (concept)vernietigingslijsten, bij de zg. incidentele vernietiging, bij het zogenaamde "opschonen" en bij het praktisch ten uitvoer leggen van vernietiging. Ook dit vormt een gerede aanleiding om aan de culturele waarde van archieven extra aandacht te besteden.

In deze notitie zal het standpunt van de Algemene Rijksarchivaris nogal eens een keer ter

² Zie ook de bijdragen van B. de Graaf "Het belang van de BVD-dossiers" en van A.H. Huussen, "Geschiedschrijving, archieven en vernietiging", verschenen in Nederlands Archiefblad, 95,4 (1991).

³ Besluit algemene richtlijnen vaststelling vernietigingslijsten 1972, art. 4.

sprake komen ⁴, naast uitspraken in het "handboek" van de archivariissen Archiefbeheer in de praktijk en andere publicaties zoals Omslag in opslag ⁵. Hoe de andere verantwoordelijke archivariissen (de Rijksarchivariissen in de provincies, de Gemeentearchivariissen, en nog andere beheerders van archiefbewaarplaatsen, alsmede de archiefinspecteurs en instanties als de CAS in Winschoten en de Rijksarchiefschool) denken over het cultureel waarderen van vooral de recente archieven en hoe zij daaraan inhoud (wensen te) geven bij selectie en vernietiging is tot nu toe veel minder duidelijk. Veel archivariissen, zo krijgt men de indruk, komen nauwelijks in aanraking met het actuele vernietigingsprobleem of worden er niet echt mee belast.

1.3 OPZET EN BEKNOPT INHOUD VAN DE NOTITIE

Paragraaf 2 van deze discussienota ⁶ vormt de kern van de notitie. Hoe ziet een culturele waardering van archieven eruit? Het kortst mogelijke antwoord luidt: we zullen moeten trachten uit te maken welke waarde archiefmateriaal heeft voor het kennen van de Nederlandse samenleving en cultuur. Het meest waardevolle materiaal dient bewaard te worden voor latere generaties. Nagegaan wordt hoe het cultureel waardevolle materiaal zich verhoudt tot materiaal dat vanuit ander oogpunt waardevol is en welke consequenties dit heeft voor de selectiemethodiek (par. 2.1).

Hoe wordt de culturele waarde van archieven politiek bepaald en beschermd? Waartoe worden cultureel waardevolle archieven aangewend? Hiervan uitgaande worden een aantal dimensies van de cultuurpolitiek ten aanzien van archieven onderzocht (= paragraaf 2.2). Gesignaleerd wordt dat bepaalde elementen uit het selectiebeleid van de Minister de bescherming van de culturele waarde van de te bewaren archieven in de weg staan.

Een heet hangijzer is de praktische vraag op welke elementen men dient te letten als men de "culturele waarde" van archieven wenst te bepalen (paragraaf 2.3). Voor zover uit discussies onder archivariissen valt af te leiden bepaalt men zich thans bijna automatisch tot een heel specifieke invulling van de culturele waarde van archieven, namelijk de samenvattend-informatieve waarde van bepaalde stukken. Uiteengezet wordt dat er niet één maar drie invullingen van de culturele waarde lijken te bestaan: (1) sommige archieven of archiefstukken hebben een specifieke symbolische waarde en verdienen daarom bewaard te worden; (2) bepaalde archieven of archiefstukken kennen - de meer vertrouwde - hoogwaardige descriptieve (informatieve, synthetische) waarde en (3) sommige archiefbestanden kenmerken zich door een buitengewone analytische en kritische waarde, reden waarom ze bewaard zouden

⁴ De Algemene Rijksarchivaris speelt een positieve, stimulerende rol in deze discussie. Veel van zijn argumenten zijn niet echt nieuw, maar fungeren in een veranderende context en verdienen daarom ook naar zijn mening een stevige discussie. Zijn opvattingen zijn belangwekkend, temeer omdat hij qualitate qua zitting heeft in ambtelijke commissies die vernietigingslijsten ontwerpen. Bovendien is hij door de Minister van WVC gemachtigd (tesamen met andere Ministers of hun vertegenwoordigers) gewone en incidentele vernietigingslijsten vast te stellen.

⁵ Omslag in Opslag. Terugkeer naar informatievoorziening, 's-Gravenhage: Ministerie van Binnenlandse Zaken, 1991.

⁶ De auteur dankt prof. dr. D.P. Blok, prof. dr. J. Blom, prof. dr. A.H. Huussen, prof. dr. F.C.J. Ketelaar, prof. dr. O. Moorman van Kappen, drs. P. den Otter, drs. A.J.M. den Teuling, drs. P. Waters en de deelnemers aan de 100ste vergadering van de RCA voor hun waardevolle opmerkingen bij een eerdere versie van deze notitie.

moeten worden.

Vervolgens wordt besproken hoe de beoordeling van de culturele waarde van archieven in de procedure van de totstandkoming van vernietigingslijsten (en bij toepassing van die lijsten) explicieter en effectiever kan worden vastgesteld (= paragraaf 2.4). Onderstreept wordt het feit dat de culturele waardebepaling als tijd-, omstandigheden- en ook persoonsgebonden verschijnsel nooit geheel objectief en exact te omschrijven is (dit geldt trouwens ook voor essentiële aspecten van het administratief belang).

Daar de culturele waarde van archieven niet meteen af te lezen uit objectieve elementen is er steeds een weloverwogen kwalitatief oordeel nodig gebaseerd op een cultureel (niet: administratief) referentiekader. Men moet heel wat weten - onder meer wat er in de samenleving speelt en wat voor soort gebruik men van bepaald materiaal zou kunnen maken - om cultureel verantwoord te kunnen bewaren.

De stelling is dan ook dat in beginsel bij alle bewaar- en vernietigingsbeslissingen een intersubjectieve consensus denkbaar en noodzakelijk is, te beginnen bij de voorbereiding van de vernietigingslijsten. Ook in procedurele zin wordt het principe van de intersubjectiviteit geformuleerd: het betrekken van adviezen van externe culturele experts bij het driehoeks-overleg, bij incidentele vernietiging en bij begeleidingscommissies van vernietigingslijsten.

De RCA ziet in deze paragraaf 2 de voornaamste discussiepunten en wacht met grote belangstelling af of de beheerders van archiefbewaarplaatsen (die hier beschouwd worden als onmisbare culturele agenten in de samenleving) en de archiefgebruikers uit de culturele en wetenschappelijke wereld, tesamen met hun professionele organisaties, de teneur ervan kunnen onderschrijven. Als niet op de een of andere wijze het - wettelijk erkende - cultureel belang krachtiger gestalte krijgt, dan valt te verwachten dat slechts het administratief belang als verdediging tegen vernietiging van de archieven over blijft.

In paragraaf 3 worden nog enkele andere aspecten van de bescherming van de culturele waarde van archieven aan de orde gesteld. Zij zijn niet direct van belang voor het werk van de RCA met betrekking tot de vernietigingslijsten, maar zouden aanleiding kunnen geven tot verdere advisering door het RCA. Dit hangt mede af van de reacties uit het veld terzake.

Vernietiging van archieven gebeurt bij de overheidsadministratie, waar recente stellingnamen duiden op een sterk accent op het werkproces als norm voor het inrichten en vernietigen van informatie (= paragraaf 3.1). Omdat uit de vernietigingslijsten niet echt blijkt hoe archivariissen denken over vernietiging, worden oudere en recente vak- en perspublicaties uit hun kring geanalyseerd en het cultureel verantwoordelijkheidsgevoel in hun midden gepeild (= paragraaf 3.2). Ook wordt gepoogd na te gaan onder welke voorwaarden en spanningsvelden de archivariissen thans werken: welke opties hebben zij om cultureel verantwoord te bewaren (= paragraaf 3.3)?

De tekst wil een bijdrage vormen voor de ontwikkeling van een zelfbewuste culturele waardering van archiefmateriaal. Zij bevat uitgangspunten, analyses, vragen en concrete voorstellen, deze laatste vooral m.b.t. de voorbereiding van de concept-vernietigingslijsten. Een aantal belangrijke vragen en discussiepunten vindt men bijeen in paragraaf 4.

2 OVER DE CULTURELE WAARDE VAN ARCHIEVEN

2.1 UITGANGSPUNTEN VOOR EEN SELECTIEMETHODIEK

Allereerst een opmerking over het begrip "culturele waarde". "Cultuur" moet hier niet worden beperkt tot de hogere of kunstzinnige cultuuruitingen. Het begrip verwijst naar het geheel van denken en doen in de samenleving. De "culturele waarde van archieven" verwijst naar een immateriële waarde. Deze drukt uit dat de informatie in die archieven betrekking heeft op maatschappij en cultuur in de ruimste zin van het woord. Tegelijk vormt deze informatie een potentiële bijdrage voor de ontwikkeling van culturele capaciteiten van de samenleving, zoals het "leren kennen" van en "reflecteren" op (aspecten van) de samenleving en haar ontwikkeling, het "kritisch bijstellen" van inzichten, het krijgen van een "historisch besef", enzovoort. Aldus draagt in archieven opgeslagen informatie bij tot de ontwikkeling van het maatschappelijk systeem van kennis, ideeën, normen, gewoonten, instellingen, en gedragswijzen ⁷.

Het is nuttig nog even verder de termen te ijkten. In het kader van de Archiefwet is sprake van het niet-vernietigen van dat archiefmateriaal waarin gegevens zijn opgenomen die een "blijvend belang" hebben voor de overheidsorganen, de recht- of bewijszoekenden en het historisch onderzoek ⁸. Combinatie van enerzijds soorten belangen en anderzijds de korte en lange tijdsduur leidt tot de onderstaande vierdeling van even zoveel logische verzamelingen van archiefbescheiden.

a. De specifieke deel-organisatie van de overheid waar materiaal gecreëerd of gebruikt wordt in het kader van actuele werkprocessen heeft concrete belang bij de archieven. Zij zal de waarde van voorhanden zijnde informatie steeds opnieuw bepalen en daar afstotingsconsequenties uit trekken. Deze administratieve waarde zal vaak na een betrekkelijk kort verloop van tijd sterk afnemen. In Omslag in opslag wordt een administratieve visie ontwikkeld, gericht op de verdere integratie van enerzijds werkprocessen en anderzijds beschikbare informatie. Overigens blijken de eisen die de administratie zelf aan de eigen informatievoorziening stelt aan voortdurende transformatie onderhevig te zijn, zodat hoogstens op de korte termijn echt duidelijk is welke informatie van onmiddellijk belang is voor de administratie.

b. De administratie wenst later haar beslissingen te kunnen nazoeken, heeft op tijd en stond materiaal voor reflexie op eigen handelen nodig en moet in haar relatie met parlement, met bewijs- en rechtzoekende burgers en met inlichtingen vragende personen en instanties de nodige informatie in huis hebben. Niet bekend is wat de dienst of externe personen in de toekomst zoal kunnen gaan vragen. Wat dient dan bewaard te worden? Sommige bestanden zijn van grote betekenis voor het kennen van de werking en het handelen van de overheid. Bepaalde delen van het materiaal hebben bijgevolg voor de overheid (en voor de over haar schouder meekijkende belanghebbenden) een "administra-

⁷ Het hanteren van het begrip "culturele" waarde impliceert dat het gaat om andere waarde-aspecten dan bijvoorbeeld marktwaarde, geldswaarde of objectwaarde, hoewel die niet onbelangrijk zijn en wel degelijk aanwezig kunnen zijn. Zeer onlangs hebben de briefjes van de latere Koningin Juliana dit nog eens duidelijk gemaakt. Dit aspect wordt hier verder buiten beschouwing gelaten.

⁸ Archiefbesluit 1972, art. 3 lid 2.

tieve" waarde op middellange en lange termijn ⁹.

c. Het materiaal dat met veel kosten door de overheid is verzameld kan van grote betekenis zijn voor belangstellenden buiten de overheid. Zij verwerken de informatie voor hun concrete wetenschappelijke of maatschappelijke doel. Binnen de overheid is het Centraal Bureau voor de Statistiek werkzaam dat informatie verzamelt en verspreidt en bestaan ook Planbureaus. Soms worden interne bestanden voor externe onderzoekers, meestal niet-historici, beschikbaar gesteld ¹⁰. Hier zou men kunnen spreken van een directe maatschappelijke waarde van actuele overheidsinformatie, die voor de betrokkenen over het algemeen sterk afneemt naarmate de informatie veroudert.

d. Tenslotte is er het materiaal dat een blijvende culturele waarde heeft: dat van bijzondere betekenis is voor het kennen van de Nederlandse cultuur in de breedste zin van het woord. Het gaat hier om materiaal dat op lange termijn bewaard moet worden in het belang van degenen - ook van toekomstige generaties - die zich voor dat kennen interesseren. Niet belangrijk is voor welke concrete vragen die personen zich zouden interesseren. De kernvraag is: heeft dit materiaal bijzondere betekenis voor het kennen van (aspecten van) de Nederlandse samenleving ?

De boven vermelde vierdeling impliceert dat er vier verschillende belangencomplexen te onderscheiden zijn, waarvan er twee op de korte en twee op de lange termijn betrekking hebben. Zij worden alle door de wet erkend en gehonoreerd. Toepassing van de vier elementen als afzonderlijke selectiecriteria leidt tot vier ondubbelzinnige, logische verzamelingen van het meest waardevolle materiaal. Belangrijk is vast te stellen dat de betrekkingen tussen deze parallel geselecteerde verzamelingen op voorhand niet gegeven zijn. Toegepast op een concreet archief vertonen ze ongetwijfeld overlappingsen.

Bij de waardebepaling zoals vermeld onder a. en b., wordt het handelen van de overheid als grondslag voor de waardering van archiefbescheiden genomen. Sub categorieën c. en d. ontleent het materiaal zijn waarde puur aan de kwaliteit en kwantiteit van de gegevens die het bevat. Bij het bepalen van de wetenschappelijke en culturele waarde van het archiefmateriaal kijkt men direct naar de opgeslagen gegevens, dus niet door de bril van de overheid.

Deze noodzakelijke ondubbelzinnigheid verdient enige nadruk. Selecteert men uitsluitend op basis van het administratief belang, dan kan men spreken van een methodiek van "eenzijdige selectie". Selecteert men archivalia eerst op basis van het administratief belang en daarbinnen op blijvend historisch belang, dan kan men spreken van een "geschakelde selectie". Soms wordt geschakelde of eenzijdig administratieve selectie verdedigd door te stellen dat het archief zijn bestaan ontleent aan overheidsbemoeyenis. Volgens deze redenering zou het grote criterium voor bewaring dan ook de "relevantie van de overheidsbemoeyenis" moeten zijn. Deze redenering is wellicht correct voor de administratieve waardebepaling onder a. en b., echter niet correct voor c. en d.

De eenzijdige of geschakelde selectie is de vertaling in logische zin van het "administratief gemodelleerd cultureel belang", waarvan hiervóór reeds sprake is geweest. Deze administratie-

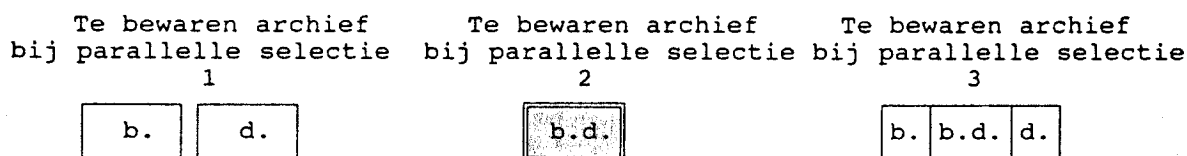
⁹ Bij lezing van Omslag in Opslag blijkt dat het waarderen van materiaal vanuit het administratief belang niet zo eenvoudig is. Zo zijn het verantwoordingsbelang en het openbaarheidsbelang van informatie moeilijk te bepalen hetgeen tot problemen leidt bij bewaringsbeslissingen. Dit probleem is onderdeel van het administratief belang en zal daarom in deze discussienota niet behandeld worden.

¹⁰ Men zie bijvoorbeeld: C. Bierlaagh, Producten, diensten en distributie van overheidsinformatie, RABIN, 1992.

ve selectiemethodiek wordt gecombineerd met de (niet-logische, niet-organische) mogelijkheid om een ad-hoc ingevulde "restcategorie" toe te voegen van typisch cultureel belangrijke archiefbestanden.

Bepleit wordt dit denkkader fundamenteel te verbreden door naast het administratief belang het cultureel belang principieel en praktisch op te waarderen. Qua selectiemethodiek impliceert dit het verlaten van de eenzijdige en geschakelde selectiemethodiek en de onafhankelijke toepassing van de administratieve en culturele waardebeoordeling door middel van parallele selectie.

Na toepassing van parallele selectie met de resp. administratieve en culturele waarde-oordelen zullen twee lijsten van het meest van belang zijnde materiaal opgesteld worden. In hoeverre zullen deze samenvallen? Visueel voorgesteld kan men de fysieke verzameling "te bewaren archief" op drie manieren uit de beide parallel geselecteerde logische verzamelingen zien ontstaan.

In geval 1 vallen de twee logische verzamelingen in het geheel niet samen en wordt het te bewaren archief samengesteld uit twee geheel verschillende componenten. In geval 2 vallen ze volledig samen, in geval 3 bestaat een flinke overlapping.

Het is interessant na te gaan wat er gebeurt als men geen parallele selectie toepast. Eenzijdige administratieve selectie of geschakelde selectie leidt in geval 1 tot vernietiging van al het cultureel waardevolle materiaal; in geval 3 gaat dan het segment d. verloren. Indien een heel groot deel van het te selecteren archief bewaard kan worden zal zich geval 2 voordoen. Evenwel: de gelegenheid om grote delen van een archief te bewaren doet zich steeds minder voor. Men moet er rekening mee houden dat een bepaald archief afkomstig van een administratief weinig vooraanstaande dienst veel cultureel waardevolle informatie kan bevatten in ambtelijk oninteressante vorm. Dan doet zich geval 1 voor.

Neemt het bewaren op basis van parallele selectie méér ruimte in beslag dan op basis van eenzijdige of geschakelde selectie? Het antwoord moet genuanceerd zijn. Immers, als er redelijk veel bewaarruimte is doet zich geval 2 voor, waarin de verzamelingen b. en d. samenvallen. Streeft men echter naar een zeer grote reductie waarbij steeds minder ruimte nodig is, dan neemt de kans toe dat zich geval 3 of geval 1 voordoet. Gelet op de huidige verscherpte selectiepraktijk onderstreept deze conclusie het urgente belang van parallele selectie.

2.2 ARCHIEVEN EN CULTUURPOLITIEK

Het is niet de bedoeling alle cultuurpolitieke aspecten m.b.t. te bewaren archieven hier te bezien. De problematiek van selectie en vernietiging staat immers centraal. Toch is het nodig het bewaren van archieven in zijn politieke context te plaatsen. Het cultuurpolitiek belang van archieven wordt hier zodanig opgevat dat tevens het onderwijs- en wetenschapsbelang wordt bestreken.

aan de hand van
geen
paralel

adm. materiaal
adm. materiaal of onderscheid d. cultuureel
adm. materiaal 13 menselijke cultuureel

2.2.1 Kern van beleid: bescherming van culturele waarden

Wat is de kern van het cultuurbeleid in relatie tot de archieven? Het is van groot belang hier twee aspecten te onderscheiden: enerzijds fundamentele onderkenning en bescherming van culturele waarden en anderzijds de politieke aanwending van die waarden in de samenleving. Er valt maar cultuurpolitiek te bedrijven in de mate waarin er cultuurgoederen voorhanden zijn. Archiven worden wettelijk beschermd door overbrenging naar archiefbewaarplaatsen. In de Archiefwet van 1962 wordt de speciale plaats vastgelegd die de archiefbewaarplaatsen hebben binnen het Nederlandse overheids-apparaat.

In deze nota wordt van het cultureel belang van archiven als een volwaardig bewaringscriterium uitgegaan. Natuurlijk is dit principe niet nieuw. In de Memorie van Toelichting op de Archiefwet van 1957 wordt al gesteld: "Hoewel de ondergetekende dit belang (goede bewaring in verband met rechten en plichten van overheid en burgers) evenmin miskent als het belang, dat de administratie voor het voeren van haar beleid baat heeft bij een goede bewaring van de overheidsarchieven, dient toch in aanmerking te worden genomen dat de archiefbescheiden na verloop van een aantal jaren hun belang voor de administratie grotendeels verliezen (...), terwijl daarentegen het belang dat de archieven hebben voor de wetenschap veel meer een blijvend karakter draagt" ¹¹.

In art. 3 lid 2 van het Besluit algemene richtlijnen vaststelling vernietigingslijsten archiefbescheiden van 19 mei 1972 wordt daarom het blijvend belang van de in de archiefbescheiden voorkomende gegevens voor het historisch onderzoek expliciet genoemd ¹². In de Circulaire van 31 oktober 1972 blijkt uit een tweedeling nogmaals, dat het de bedoeling van de wetgever is dat "zowel de belangen van de administratie en van de recht- of bewijszoekende burger als die van de wetenschap veilig gesteld" worden ¹³. Men kan hieruit afleiden dat op grond van de Archiefwet het blijvend belang van het historisch onderzoek (elders: de wetenschap) als autonoom bewaringscriterium wordt erkend.

Belangrijk voor de RCA is ook de Wet Raad voor het Cultuurbeheer (1989), die archiven expliciet definieert als onderdeel van het culturele erfgoed ¹⁴. Daarmee wordt ook gerechtvaardigd in juridische zin over "culturele waarde" en over cultuur-politiek belang van archieven te spreken. Er is reeds op gewezen dat in dit cultureel belang tevens de belangen van onderwijs en onderzoek verdisconteerd moeten worden.

2.2.2 Selectiebeleid

In de bundel Palimpsest, waarvan de titel refereert aan de beeldspraak van George Orwell voor de totalitaire geschiedvervalsing ¹⁵, wordt het grondrecht op informatie door de historisch geïnteresseerde op een indrukwekkende wijze aan de orde gesteld. Vernietiging van waardevol materiaal leidt tot vernietiging van kritische kennis en verkleining van zelfkennis.

Zoals in het begin van deze notitie is vermeld is het een fundamentele zorg voor de RCA dat de vervorming van het collectief geheugen door vernietiging binnen de perken blijft. Het

¹¹ L. Lieuwes (ed.), Archiefwet 1962; Wet voor het Cultuurbeheer, Zwolle 1990 (11e dr.), 9.

¹² Besluit van 19 mei 1972, houdende algemene richtlijnen die bij het vaststellen van vernietigingslijsten in acht genomen moeten worden, in: Lieuwes (ed.), Archiefwet 1962; Wet Raad voor het Cultuurbeheer, 97.

¹³ Circulaire van de Staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk van 31 oktober 1972, in: Lieuwes (ed.), Archiefwet 1962; Wet Raad voor het Cultuurbeheer, 162-63.

¹⁴ Lieuwes (ed.), Archiefwet 1962, 256.

¹⁵ Palimpsest. De geschiedenis geschrapt. Over geschiedenis, macht en vrijheid, Groningen 1992.

2.2.1 Kern van beleid: bescherming van culturele waarden

Wat is de kern van het cultuurbeleid in relatie tot de archieven? Het is van groot belang hier twee aspecten te onderscheiden: enerzijds fundamentele onderkenning en bescherming van culturele waarden en anderzijds de politieke aanwending van die waarden in de samenleving. Er valt maar cultuurpolitiek te bedrijven in de mate waarin er cultuurgoederen voorhanden zijn. Archiven worden wettelijk beschermd door overbrenging naar archiefbewaarplaatsen. In de Archiefwet van 1962 wordt de speciale plaats vastgelegd die de archiefbewaarplaatsen hebben binnen het Nederlandse overheids-apparaat.

In deze nota wordt van het cultureel belang van archiven als een volwaardig bewaringscriterium uitgegaan. Natuurlijk is dit principe niet nieuw. In de Memorie van Toelichting op de Archiefwet van 1957 wordt al gesteld: "Hoewel de ondergetekende dit belang (goede bewaring in verband met rechten en plichten van overheid en burgers) evenmin miskent als het belang, dat de administratie voor het voeren van haar beleid baat heeft bij een goede bewaring van de overheidsarchieven, dient toch in aanmerking te worden genomen dat de archiefbescheiden na verloop van een aantal jaren hun belang voor de administratie grotendeels verliezen (...), terwijl daarentegen het belang dat de archiven hebben voor de wetenschap veel meer een blijvend karakter draagt" ¹¹.

In art. 3 lid 2 van het Besluit algemene richtlijnen vaststelling vernietigingslijsten archiefbescheiden van 19 mei 1972 wordt daarom het blijvend belang van de in de archiefbescheiden voorkomende gegevens voor het historisch onderzoek expliciet genoemd ¹². In de Circulaire van 31 oktober 1972 blijkt uit een tweedeling nogmaals, dat het de bedoeling van de wetgever is dat "zowel de belangen van de administratie en van de recht- of bewijszoekende burger als die van de wetenschap veilig gesteld" worden ¹³. Men kan hieruit afleiden dat op grond van de Archiefwet het blijvend belang van het historisch onderzoek (elders: de wetenschap) als autonoom bewaringscriterium wordt erkend.

Belangrijk voor de RCA is ook de Wet Raad voor het Cultuurbeheer (1989), die archiven expliciet definieert als onderdeel van het culturele erfgoed ¹⁴. Daarmee wordt ook gerechtvaardigd in juridische zin over "culturele waarde" en over cultuur-politiek belang van archieven te spreken. Er is reeds op gewezen dat in dit cultureel belang tevens de belangen van onderwijs en onderzoek verdisconteerd moeten worden.

2.2.2 Selectiebeleid

In de bundel Palimpsest, waarvan de titel refereert aan de beeldspraak van George Orwell voor de totalitaire geschiedvervalsing ¹⁵, wordt het grondrecht op informatie door de historisch geïnteresseerde op een indrukwekkende wijze aan de orde gesteld. Vernietiging van waardevol materiaal leidt tot vernietiging van kritische kennis en verkleining van zelfkennis.

Zoals in het begin van deze notitie is vermeld is het een fundamentele zorg voor de RCA dat de vervorming van het collectief geheugen door vernietiging binnen de perken blijft. Het

¹¹ L. Lieuwes (ed.), Archiefwet 1962; Wet voor het Cultuurbeheer, Zwolle 1990 (11e dr.), 9.

¹² Besluit van 19 mei 1972, houdende algemene richtlijnen die bij het vaststellen van vernietigingslijsten in acht genomen moeten worden, in: Lieuwes (ed.), Archiefwet 1962; Wet Raad voor het Cultuurbeheer, 97.

¹³ Circulaire van de Staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk van 31 oktober 1972, in: Lieuwes (ed.), Archiefwet 1962; Wet Raad voor het Cultuurbeheer, 162-63.

¹⁴ Lieuwes (ed.), Archiefwet 1962, 256.

¹⁵ Palimpsest. De geschiedenis geschraapt. Over geschiedenis, macht en vrijheid, Groningen 1992.

is duidelijk dat dit een delicate zaak is die veel zorg vereist en veel kosten met zich meebrengt. Hoe gaat de Nederlandse overheid om met het genoemde grondrecht op informatie? En hoe wordt cultureel belangrijk materiaal geselecteerd? Bepaalde aspecten van overheidsoptreden, zoals marges voor vrij onderzoek, geheimhouding, vaststelling van categorieën toelaatbare personen en dergelijke kunnen in deze notitie buiten beschouwing blijven. Kernpunten zijn (1) een eventueel ongewenste selectie van materiaal, bewust of onbewust veroorzaakt door de overheid zelf, (2) een mogelijk onevenwichtige bepaling van wie toegelaten worden tot de procedure die tot vernietiging leidt, rekening houdend met de concrete invloed die betrokkenen in de praktijk mogen en redelijkerwijze kunnen uitoefenen op de lijst. Daar kan men nog (3) de kwaliteit(sbewaking) van de feitelijke vernietiging aan toe voegen.

2.2.2.1 Ministerieel beleid

Het is niet zo, dat de Minister in haar cultuurpolitiek zelf bepaalt welk archiefmateriaal bewaard moet worden en wat er weg kan. Dat zou in de Nederlandse verhoudingen ook niet geaccepteerd worden. Maar toch gebeurt er wel wat in de sfeer van de "randvoorwaarden" waarbinnen de nadere selectie plaats vindt. In een rede die de Minister op 24 april 1991 in Groningen heeft doen uitspreken onderstreept zij weliswaar de culturele betekenis van archieven en benadrukt zij de brede cultuurparticipatie, maar stelt zij ook: "zeer veel historisch onderzoek heeft genoeg, ja moet genoeg hebben aan die delen van het archief waarin de stukken zitten die het beleid, de doelstelling en de werkwijze van een organisatie weergeven en de stukken die inzicht geven in de uitvoering van de taken. Dat inzicht in de uitvoering van de taken kan soms vergroot worden door ook van de zogenaamde routinestukken een selectie te bewaren". A.H. Huussen heeft recent deze uitspraak bekritiseerd¹⁶. Waarom moet aan de culturele sector een voorafgaandelijke administratief-juridische selectie van materiaal worden opgedrongen? Hier doet zich een geval van administratieve of geschakelde selectie voor. Vanuit wettelijk en cultureel oogpunt kan deze beleidslijn in de selectie niet aanvaard worden.

Uit verdere uitspraken van de Minister van WVC blijkt dat zij het "noodzakelijk" acht "macro-selectie" door te voeren "op institutioneel niveau". Bedoeld wordt dat de administratieve plaats van een overheidsorgaan doorslaggevend zou moeten zijn bij de selectie van archieven¹⁷, opnieuw een variant van een minder gewenst administratief-juridisch primaat in de selectie van archivalia.

De Algemene Rijksarchivaris publiceerde een bijdrage in het NRC-Handelsblad van 2 mei 1991 onder de titel "Vernietigingsoperaties en historisch onderzoek"¹⁸. Selectie dient zijns inziens gebaseerd te zijn op het functioneel belang van een document in de administratie, niet op de inhoud ervan. Hij gaat uit van een duidelijk selecterende werking van dit belang. In de eerste plaats dient materiaal met "institutioneel-historische waarde" bewaard te blijven. De consequentie is dat de historici met het aldus gesnoeide materiaal verder zullen moeten werken: "(...) de historicus zal af en toe moeten vaststellen dat bij gebrek (onderstreeping van de opsteller dezès) aan bronnen over een bepaald aspect niets met zekerheid is vast te stellen."

Hier dreigt een misverstand. Het is duidelijk dat de cultureel geïnteresseerde later altijd te-

¹⁶ Huussen, "Geschiedschrijving, archieven en vernietiging", 306.

¹⁷ Adviesaanvraag Cultuurbeheer 1993-1996, 23, laatste regels.

¹⁸ Bij het volgende wordt tevens geciteerd uit: F.C.J. Ketelaar, "Archiefselectie en historisch onderzoek", in Nederlands Archiefblad, 95,2 (1991), 119-122.

is duidelijk dat dit een delicate zaak is die veel zorg vereist en veel kosten met zich meebrengt. Hoe gaat de Nederlandse overheid om met het genoemde grondrecht op informatie? En hoe wordt cultureel belangrijk materiaal geselecteerd? Bepaalde aspecten van overheidsop treden, zoals marges voor vrij onderzoek, geheimhouding, vaststelling van categorieën toelaatbare personen en dergelijke kunnen in deze notitie buiten beschouwing blijven. Kernpunten zijn (1) een eventueel ongewenste selectie van materiaal, bewust of onbewust veroorzaakt door de overheid zelf, (2) een mogelijk onevenwichtige bepaling van wie toegelaten worden tot de procedure die tot vernietiging leidt, rekening houdend met de concrete invloed die betrokkenen in de praktijk mogen en redelijkerwijze kunnen uitoefenen op de lijst. Daar kan men nog (3) de kwaliteit(sbewaking) van de feitelijke vernietiging aan toe voegen.

2.2.2.1 Ministerieel beleid

Het is niet zo, dat de Minister in haar cultuurpolitiek zelf bepaalt welk archiefmateriaal bewaard moet worden en wat er weg kan. Dat zou in de Nederlandse verhoudingen ook niet geaccepteerd worden. Maar toch gebeurt er wel wat in de sfeer van de "randvoorwaarden" waarbinnen de nadere selectie plaats vindt. In een rede die de Minister op 24 april 1991 in Groningen heeft doen uitspreken onderstreept zij weliswaar de culturele betekenis van archieven en benadrukt zij de brede cultuurparticipatie, maar stelt zij ook: "zeer veel historisch onderzoek heeft genoeg, ja moet genoeg hebben aan die delen van het archief waarin de stukken zitten die het beleid, de doelstelling en de werkwijze van een organisatie weergeven en de stukken die inzicht geven in de uitvoering van de taken. Dat inzicht in de uitvoering van de taken kan soms vergroot worden door ook van de zogenaamde routinestukken een selectie te bewaren". A.H. Huussen heeft recent deze uitspraak bekritiseerd¹⁶. Waarom moet aan de culturele sector een voorafgaandelijke administratief-juridische selectie van materiaal worden opgedrongen? Hier doet zich een geval van administratieve of geschakelde selectie voor. Vanuit wettelijk en cultureel oogpunt kan deze beleidslijn in de selectie niet aanvaard worden.

Uit verdere uitspraken van de Minister van WVC blijkt dat zij het "noodzakelijk" acht "macro-selectie" door te voeren "op institutioneel niveau". Bedoeld wordt dat de administratieve plaats van een overheidsorgaan doorslaggevend zou moeten zijn bij de selectie van archieven¹⁷, opnieuw een variant van een minder gewenst administratief-juridisch primaat in de selectie van archivalia.

De Algemene Rijksarchivaris publiceerde een bijdrage in het NRC-Handelsblad van 2 mei 1991 onder de titel "Vernietigingsoperaties en historisch onderzoek"¹⁸. Selectie dient zijns inziens gebaseerd te zijn op het functioneel belang van een document in de administratie, niet op de inhoud ervan. Hij gaat uit van een duidelijk selecterende werking van dit belang. In de eerste plaats dient materiaal met "institutioneel-historische waarde" bewaard te blijven. De consequentie is dat de historici met het aldus gesnoeide materiaal verder zullen moeten werken: "(...) de historicus zal af en toe moeten vaststellen dat bij gebrek (onderstreping van de opsteller dezes) aan bronnen over een bepaald aspect niets met zekerheid is vast te stellen."

Hier dreigt een misverstand. Het is duidelijk dat de cultureel geïnteresseerde later altijd te-

¹⁶ Huussen, "Geschiedschrijving, archieven en vernietiging", 306.

¹⁷ Adviesaanvraag Cultuurbeheer 1993-1996, 23, laatste regels.

¹⁸ Bij het volgende wordt tevens geciteerd uit: F.C.J. Ketelaar, "Archiefselectie en historisch onderzoek", in Nederlands Archiefblad, 95,2 (1991), 119-122.

leurgesteld kan zijn over vroegere vernietigingen. Dat is niet te vermijden. Maar het is nuttig vast te stellen dat hier een gebrek aan bronnen bedoeld dat inherent is aan een administratieve modellering van het cultureel belang van archieven.

Het criterium van het belang voor historisch onderzoek wordt zeker niet uitgeschakeld. Het wordt geacht gedekt te zijn door een combinatie van de administratieve waarde en een duidelijk secundaire "restcategorie" (die niet van selectiecriteria wordt voorzien). Ten overvloede wordt gesteld dat "het historisch onderzoek primair gebruik (zal) maken van gegevens die bewaard blijven in verband met hun institutioneel-historische waarde of omdat ze van belang zijn voor de recht- of bewijszoekende". Hier treft men een opvatting van historisch onderzoek aan die verdient om geëxpliciteerd te worden.

Een reactie onder de historici kon niet uitblijven, waarbij valt aan te tekenen dat andere groepen in archieven geïnteresseerden merkwaardig genoeg niet reageerden. De voorzitter van het Nederlands Historisch Genootschap (NHG) heeft vrij scherp gereageerd¹⁹. Hoewel hij zegt niet te weten of hij in tranen dan wel in lachen moet uitbarsten, is het duidelijk dat hij de hierboven beschreven selectiewijze uitgesproken schadelijk acht voor de maatschappelijke zo essentiële functies van scholing, vorming en kritische wetenschap. Zijn vertrouwen in de archivariissen als verdedigers en beschermers van archieven als cultureel erfgoed blijkt geschokt te zijn.

Op dit pleidooi voor een cultureel bepaalde selectie heeft de Algemene Rijksarchivaris gereageerd door te stellen dat archieven inderdaad te belangrijk zijn om alleen aan archivariissen over te laten. Hij onderstreept woorden van de Minister die gezegd heeft dat de selectie van archieven een publieke discussie moet zijn. De grote praktische en morele invloed die archivariissen als culturele autoriteiten hebben op de totstandkoming van vernietigingslijsten laat hij buiten beschouwing. Hij legt de nadruk op de politieke verantwoordelijkheid van de Minister en haar adviesorgaan, de RCA. De inhoud van de kritiek van de voorzitter van het NHG wordt door de Algemene Rijksarchivaris in zijn reactie niet weerlegd²⁰.

Tot zover het probleem van zowel de geschakelde als de eenzijdige administratieve selectie in het huidige beleid van de Minister en de Rijksarchivaris. Ook in een recente adviesaanvraag van de Minister m.b.t. haar Cultuurbeleid komt het belang van de administratie wel heel pregnant op de voorgrond waardoor de indruk moet ontstaan dat WVC het cultureel belang ondergeschikt ziet aan het administratief belang. Het bewaren van informatie ten behoeve van de administratieve lichamen zou voorop staan bij WVC: "Archieven worden in de eerste plaats behouden voor de administratie en de recht- en bewijszoekende burger"²¹. Als men in plaats van "behouden" zou lezen "opgebouwd", dan was er geen probleem. Maar nu lijkt het wel of een Minister van een ander departement aan het woord is, niet de Minister van Cultuur.

Op grond van het Archiefbesluit 1968, art. 3, lid 3 zal de Minister van WVC bij haar cultuurpolitieke doelstellingen inzake archieven, en in concreto bij de vaststelling van vernietigingslijsten, uitgaan van de culturele waarden van archieven, terwijl de andere Minister of het Hoge College (met wie de Minister van WVC de vernietigingslijsten gezamenlijk vaststelt)

¹⁹ NRC-Handelsblad, 9 november 1991.

²⁰ NRC-Handelsblad, 18 november 1991.

²¹ Adviesaanvraag Cultuurbeheer 1993-1996, 25.

het tot zijn verantwoordelijkheid zal rekenen het administratief belang veilig te stellen ²². Aldus bestaat er, althans inzake de vaststelling van vernietigingslijsten, een bepaalde belangengemeenschap van WVC met de andere Ministeries, maar het zou aanbeveling verdienen als de verantwoordelijkheden goed gescheiden blijven: de administratie richt het oog op de eigen werkprocessen (en ook, moet men aannemen, op de politieke belangen, de verantwoordingsplicht en de openbaarheid), WVC op het autonome cultureel belang. Deze belangengemeenschap impliceert niet, dat de criteria van deze bewaarbelangen quasi-identiek zijn of daartoe kunnen worden gereduceerd.

Tenslotte moet de aandacht gevestigd worden op de selectiedruk die uitgaat van een vernietigingsnorm. Naar het oordeel van de minister is een vernietigingsnorm "mogelijk" ²³. Reeds doet een soort "vernietigingsnorm" die 95 % bedraagt, of zelfs 97 %, de ronde bij de verzorgers van dynamische en semi-statische overheidsarchieven. De Algemeen Rijksarchivaris noemt dergelijke percentages ook ²⁴, hoewel hij ze bedoelt als een globaal "overall"-percentage achteraf, dat niet op individuele archieven moet worden toegepast ²⁵. Dit laatste zou wellicht ook in Archiefbeheer in de Praktijk nog eens beklemtoond kunnen worden.

Het valt aan te nemen dat de praktijk wat anders is dan de uitspraken van de Minister en Algemene Rijksarchivaris doen bevroeden. Er is altijd afstand tussen beleid en praktijk. Hoe de praktijk verloopt is echter vanuit de RCA nauwelijks of niet waar te nemen. Wordt er in de praktijk wel degelijk met een volwaardig cultureel bewaarcriterium gewerkt, of worden wat culturele wensen "meegenomen" bij een wezenlijk bureaucratistische, geschakelde selectie? De bestaande selectietheorie laat toe dit te veronderstellen.

2.2.2.2 De rol van de RCA in de selectie

Hierboven is in kritische zin gesproken over globale lijnen, uitgezet door verantwoordelijke personen, waarlangs vernietiging zou moeten plaatsvinden. Thans wordt de aandacht gevestigd op de vraag hoe de selectieproblematiek een plaats krijgt in het administratieve systeem van de vernietiging zelf.

De RCA stelt adviezen over (concept)vernietigingslijsten vast, doch kent geen praktijk van het in ogenschouw nemen van het materiaal. De RCA heeft in het verleden uitvoerig gediscussieerd over vernietigingslijsten, doch meestal zeer voorzichtig gereageerd, daar er over de inhoud, op een hoogst enkel geval na, reeds ambtelijke overeenstemming bestond. De RCA stelt zich op als een commissie die achteraf globaal oordeelt en vervolgens adviseert. Voorts heeft de RCA weinig bemoeienis met de totstandkoming van incidentele machtigingen tot vernietiging, hoewel het hier soms om belangrijke archieven gaat.

Een terrein waar het administratief en cultureel belang elkaar concreet ontmoeten en waar de selectieproblematiek heel concreet op tafel ligt, is dat van de ambtelijke commissies (het zg. driehoeksoverleg) die de vernietigingslijsten in de praktijk ontwerpen. Dit is het belangrijke moment waar de betrokkenen - letterlijk - dicht bij de archieven staan en deze ter beoorde-

²² Een en ander wordt gecoördineerd door de Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken (Besluit Informatievoorziening in de Rijksdienst 1990) en de Voorlopige Commissie Documentaire Overheidsinformatie (ingesteld bij Besluit BiZ van 28 augustus 1991).

²³ Adviesaanvraag Cultuurbeheer 1993-1996, 23, laatste regels.

²⁴ De Algemene Rijksarchivaris heeft in de Permanente Commissie Documentaire Informatieverzorging de departementen opgeroepen samen met de Rijksarchiefdienst een bewaarpercentage te bereiken van 3 %.

²⁵ NRC-Handelsblad van 2 mei 1991, en het Verslag van het BVD-Symposium, 45.

ling in ogenschouw kunnen nemen. De leden zijn zeker niet allemaal archiefbeheerder of cultureel expert. Het gaat tenminste om: één of meer personen die geacht kunnen worden deskundig te zijn ten aanzien van de taak van het overheidsorgaan waaronder in de lijst omschreven archiefbescheiden berusten; één of meer personen die geacht kunnen worden deskundig te zijn ten aanzien van het beheer van die bescheiden; en de Algemene Rijksarchivaris of een door hem aan te wijzen ambtenaar (vaak is dat een archiefinspecteur) ²⁶.

De omschrijving "tenminste" is opzettelijk zo door de wetgever geredigeerd dat tot uitbreiding van het aantal in te schakelen deskundigen kan worden overgegaan ²⁷, maar blijkens de bij de RCA ingediende (concept)vernietigingslijsten gebeurt dit niet of nauwelijks. Het is niet duidelijk waarom dit niet gebeurt en het voorstel is deze mogelijkheid systematisch te gaan gebruiken. Uit de (concept)vernietigingslijsten blijkt zelden of nooit hoe in deze commissies over het culturele (in formele zin: historische) belang van archieven wordt gesproken, noch in algemene zin, noch op het niveau van de beschikbare informatie in het archief, laat staan dat duidelijk wordt hoe de culturele waarde-oordelen luiden.

Uit de (concept)vernietigingslijsten valt wél op te maken dat de ambtenaren van deze commissies in meerderheid onder de bevelen van een Minister staan die de zorgdragende verantwoordelijkheid heeft voor het archiefbeheer. De vraag rijst of dit, vanuit het cultureel belang geredeneerd, wel een gezonde situatie is.

Wil de RCA het cultureel belang in de selectie meer profileren en aanscherpen, dan is er behoefte aan meer gedetailleerde informatie en evaluatie-rapporten van deskundigen op dit punt. In de bestaande procedure blijft de culturele redenering - die er wel degelijk is - geheel impliciet. Bij de thans oplopende vernietigingspercentages en gelet op het praktische primaat van de administratieve selectie is extra aandacht voor de culturele dimensie gewenst.

Wat dit laatste betreft mag de rol van de RCA niet overschat worden. De RCA is niet de meest handige en efficiënte plaats om concreet over archiefstukken te praten. Dat moet veel eerder gebeuren. Ook kan de werkverdeling niet zijn: de archivariissen zorgen voor het administratief belang en de RCA voor culturele restcategorieën. Vroeger traden nog wel eens "deskundigen" op in een zeer laat stadium, namelijk in de zg. commissie-X van de RCA. Het lijkt weinig zinnig dit weer te gaan opnemen, temeer daar het vertragend werkt.

Gezien het achterblijven van de culturele argumentaties t.o.v. de administratieve zal verderop in deze nota worden bepleit in de vernietigingsprocedures sneller, meer intersubjectief en explicieter met het culturele aspect voor de dag te komen. De rol van de RCA zou zich kunnen beperken - na onderzoek van de concept-stukken - tot het vaststellen of dat allemaal voldoende gerealiseerd is en tot het optreden bij gebleken onenigheid tijdens de ambtelijke voorbereiding. Want zullen daar niet - gelet op de toenemende efficiëntie van de administratie - enige problemen gaan ontstaan ?

2.2.2.3 De kwaliteit(sbewaking) van de feitelijke selectie

Een goede cultuurpolitiek beijvert zich niet slechts om tot een evenwichtig oordeel te komen wat (in ieder geval) bewaard en wat vernietigd kan worden. Er zal ook aandacht moeten worden besteed aan de kwaliteit van het vernietigingsproces, inclusief het zogenaamde opschonen. Dit laatste gebeurt op grote schaal bij het CAS, maar ook bij individuele archief-

²⁶ Besluit van 19 mei 1972 art. 2, lid 1. Zie ook lid 2.

²⁷ Circulaire van de Staatssecretaris van CRM van 31 oktober 1972.

vormers. De RCA heeft te weinig zicht op de praktijk van het opschonen. Verloopt dat goed? Er bestaan enkele voorbeelden van fouten, waarna aanpassingen zijn doorgevoerd. Heeft het veld op dit punt berichten of suggesties?

Het toepassen van vernietigingslijsten is niet eenvoudig. De eigen verantwoordelijkheid van de selecteur blijft (gelukkig) aanwezig, omdat de vernietigingslijsten nooit perfect kunnen zijn. Soms is begeleiding van de selectie noodzakelijk (men denke in dit verband aan Advies 363). Goede selecteurs, die op de hoogte zijn van het cultureel belang van informatie, zijn echter schaars en kosten geld. Dat is er vaak niet. Het is van groot belang dat de overheid duidelijk wordt hoeveel verantwoorde selectie eigenlijk kost. Gegevens over de kwaliteit van de ingezette selecteurs ontbreken. Begeleiding en evaluatie van de selectie zal voor de RCA een belangrijk punt blijven.

In dit verband is het belangrijk erop te wijzen dat de RCA geïnteresseerd is in het maken van een inventarisatie van ervaringen van schrijvers, onderzoekers, andere gebruikers van archieven en van archivariissen, archiefinspecteurs, selecteurs enz. ten aanzien van het tot nu toe gevoerde en in de toekomst zich aftekenende vernietigingsbeleid. Welke suggesties en klachten bestaan er over de vernietiging van archiefbescheiden? Welke vernietigingslijsten zouden urgent opnieuw bekeken moeten worden?

Hoe staat het met automatische vernietigssystemen die thans bepleit worden? In Omslag in opslag wordt vanuit een korte termijn-visie op de werkprocessen van de overheid bepleit om in de informatiesystemen van de overheid sturingsmechanismen in te bouwen waardoor automatisch vernietigd kan worden tenzij een andere beslissing wordt genomen: "(het bestaan van) een specifiek belang maakt de eis redelijk dat alle informatie vernietigd wordt behalve het gedeelte ervan dat ten dienste van dat belang bewaard moet blijven" ²⁸.

Het wettelijk primaat van de door de RCA onderzochte vernietigingslijst staat hier ter discussie, misschien geldt dit ook al voor de praktijk. De weg via de vernietigingslijst is immers te langzaam voor een snelle administratie. Een fundamenteel probleem is echter dat juist de lange termijn belangen niet simpel te formuleren en te implementeren zijn, noch de administratieve, noch de culturele. Een poging om het cultureel belang nader te formuleren zal vooral in paragraaf 2.3 volgen. Eerst zal nog enige aandacht worden besteed aan de vraag voor wie cultureel belangrijke archieven bedoeld zijn en hoe de financiële randvoorwaarden evolueren.

2.2.3 Cultuur-politieke doelgroepen

Het algemeen beleid en het bestaan van de RCA impliceren een expliciet gewenste beveiliging van de culturele waarde van archieven. Hierboven zijn een aantal opmerkingen gemaakt over de kracht en de kwaliteit van die beveiliging. Thans wordt kort ingegaan op de doelgroepen: voor wie worden cultureel waardevolle archieven bewaard? Dat de overheid een cultuurbeschermingspolitiek voert betekent nog niet dat haar in alle opzichten duidelijk voor ogen staat wat de culturele waarde van archieven, musea, gebouwen eigenlijk behelst. Er wordt gerede-neerd met "belangen", een soort doelgroepen. In het kader van de Archiefwet is onder meer sprake van "het historisch onderzoek" ²⁹ en "de wetenschap" ³⁰, evident belangrijke onder-

²⁸ Omslag in opslag, 103.

²⁹ Besluit van 19 mei 1972, art. 3, lid 2.

delen van de Nederlandse cultuur en van het algemeen belang, die bijgevolg een structurele steun van de overheid verdienen.

Deze belangen dienen wettelijk bij vernietiging verdisconteerd te worden, waarbij het gevaar dreigt dat in de praktijk het cultureel belang van archieven gereduceerd wordt tot een soort korte termijn professioneel belang van vakhistorici en hun onderzoekprogramma's. In deze notitie is al gesteld dat de waardering van het materiaal zich dient te richten op de meer abstracte waarde van archiefmateriaal voor het kennen van de Nederlandse samenleving en cultuur.

De cultuurpolitiek geeft een breder kader dan vakbelangen. Culturele waarden kunnen niet bewaard worden zonder een doel voor ogen te hebben. Hier komt de beoogde cultuurparticipatie van de burgers op het toneel. De Minister ziet archieven als een belangrijk middel voor cultuurparticipatie van de burgers ³¹. Beoogd wordt tegemoet te komen aan een fundamentele maatschappelijke behoefte aan contact met het verleden die deels sterk emotioneel, deels rationeel van aard is. Bovendien is er een sterk (zelf)vormende waarde in het spel, die ook in het onderwijs een belangrijke rol speelt. Ook vormt al dan niet wetenschappelijke bestudering van archieven een bron van kritische, vernieuwende en scheppende inzichten.

Er zijn vele maatschappelijke en persoonlijke activiteiten denkbaar die d.m.v. het gebruiken van archiefmateriaal (vaak gecombineerd met boeken, voorwerpen etc.) leiden tot grotere betrokkenheid bij en kennis van de Nederlandse samenleving en cultuur: onderwijs- en ontwikkelingsgerichte activiteiten voor jong en oud (door archivariissen, universitaire docenten, leraren, onderwijzers, musea, historische verenigingen, politieke partijen, belangengroepen), publieke discussies (over de rol van de BVD, effecten van de Tweede Wereldoorlog, het beleid van de regering, het eigene van Nederland en de identiteit van Nederland in Europa), het beoefenen van familie-geschiedenis (door betrokkenen, verenigingen en genealogen), van omgevingsgeschiedenis (door heemkundigen), van bedrijfs- en organisatiegeschiedenis (door journalisten, historici, de bedrijven en organisaties zelf), het uitvoeren van universitair onderzoek (door (kunst)historici, maar ook letterkundigen, taalkundigen, sociologen, politicologen, economen, antropologen, juristen, geografen, medici), het beoefenen van journalistiek, en uiteraard de vrije-tijdsbesteding.

Archieven leiden echter niet alleen tot "betrokkenheid" en "kennis", maar ook tot productieve bijdragen aan de cultuur en het maatschappelijk leven. Deze bijdragen - in de sfeer van vorming en van creatieve produkten - worden wel eens vergeten. Bijzondere aandacht verdienen de potentieel creatieve groepen die behoefte hebben aan archieven. Archieven zijn voor het creëren van romans en andere letterkundige expressievormen altijd belangrijk geweest. Bovendien spelen de archieven als leveranciers van grondstoffen voor kritisch onderzoek een grote rol bij de vorming van jonge onderzoekers en bij het doorgeven van de traditie van de humaniora en de sociale wetenschappen. Archieven dragen bij tot een intuïtieve, rationele en kritische richtingbepaling van de huidige samenleving.

Dat wordt niet altijd duidelijk gesteld. Zolang archieven informatie bevatten die gelegenheid geeft tot emotionele reactie, feitelijke kennis en kritische studie dragen zij in fundamentele zin bij tot het ontstaan van nieuwe concepties van identiteit en zelfverstaan, tot het formuleren

³⁰ Circulaire van de Staatssecretaris van CRM van 31 oktober 1972, 4e alinea.

³¹ Toespraak van de Minister op 24 april 1991, ter gelegenheid van de opening van het VAN-Congres "100 jaar kiezen voor later".

van (zelf)kritiek en het geboren worden van nieuwe ideeën. Aldus vormen zij potentiële bronnen van culturele innovatie. Archieven bewaren vormt een belangrijke vorm van culturele investeringen in de toekomst. De kwaliteit van die archieven is daarom van het grootste gewicht.

De lange traditie van de archiefbewaarplaatsen van de Rijksoverheid om allerlei soorten archieven en collecties aan te trekken, dus ook niet-overheidsarchieven sluit hier nauw bij aan: het cultuurpolitiek belang raakt niet alleen informatie uit overheidsarchieven. Voor de gemeenten geldt hetzelfde, waarbij natuurlijk de lokale context voorop staat. Voorzover de overheid kwantitatieve normen zou gaan stellen voor het "in huis halen" van niet-overheidsarchieven, treedt een kwaliteitsbeperking van het selectief bewaren op. Dit verdient grote aandacht van de RCA. Er worden door de Minister van WVC in haar recente Sectornota normeringspercentages genoemd voor "particulier archief" in Rijksarchiefbewaarplaatsen.

Er is geen enkele aanwijzing dat de Nederlandse regering bewust bepaalde categorieën van gebruikers van archiefmateriaal zou willen uitsluiten of in haar studiemogelijkheden aanzienlijk zou willen beperken. Wel bestaan er regelingen die beperkingen opleggen inzake toegankelijkheid. Gewezen moet worden op het feit dat er onder de gemeenten een grote verschillen bestaan in de kwaliteit van het cultuurparticipatiebeleid t.a.v. archieven. Niet alle gemeenten hebben een archiefbewaarplaats die tot cultuurparticipatie noodt.

2.2.4 De financiële ruimte voor cultureel belangrijke archieven

Het is altijd spannend te vernemen hoeveel geld de overheid voor de culturele infrastructuur (het selecteren en bewaren) en voor de cultuurparticipatie beschikbaar heeft. Er is bovendien competitie met andere culturele sectoren. Selectie is onvermijdelijk, want er is teveel materiaal. Het getuigt bepaald niet van een goed inzicht in de werkwijze en volharding van archiefgebruikers om te stellen - zoals soms met roerend medeleven gebeurt - dat er enorm vernietigd moet worden om de archiefgebruikers ellende te besparen. Dat argument is slecht. Archiefgebruikers zijn er altijd. Als ze iets te weten willen komen doen ze de gekste dingen. Waar het om gaat is, dat de kosten van het toegankelijk maken en houden van het materiaal binnen de perken moet blijven: teveel bewaren zou immers kunnen leiden tot een cumulatief ondragelijk wordende last, die de gehele zorg voor de cultuur kan gaan bedreigen.

Gegeven het feit dat er steeds archieven bijkomen is het ook met een systeem van krachtige selectie onvermijdelijk om de hoeveelheid te zien toenemen. De geschiedenis wordt dagelijks langer. Dat moet opgevangen worden in een budget dat in het beste geval slechts traag kan groeien. Betekent dit nu dat de enige oplossing is dat thans archieven verregaand vernietigd moeten worden en ook cultureel waardevolle bestanden moeten gaan verdwijnen? Moet men ook belangrijke particuliere archieven gaan weigeren?

Welke verschuivingen zijn er binnen de bestaande financiële ruimte mogelijk? In hoeverre kunnen door investeringen de kosten van het bewaren en openstellen van archieven op termijn worden gereduceerd?

Geld uitgeven voor het bewaren van archieven is uiteindelijk gericht op actieve en passieve cultuurparticipatie: produktie van kennis en inzicht betreffende maatschappij en cultuur - liefst in kritische zin - en daarnaast ook consumptie van informatie t.b.v. bijvoorbeeld vrije tijdsbesteding. Het betreft een vorm van lange-termijn investeren die vergelijkbaar is met het construeren en verbeteren van een infrastructuur van wegen, kanalen, spoorlijnen en vliegvelden. Het rendement begint pas na geruime tijd en is gespreid over een zeer lange termijn. En het is duur. Zoiets is moeilijk te privatiseren, nog afgezien van de vraag of dat politiek

wenselijk is. De financiële randvoorwaarden van de selectie baren de RCA grote zorgen, want zij leiden beslist een eigen leven. Hier komt nog bij dat naarmate er meer geselecteerd moet worden er steeds méér en steeds bekwaamere, dus duurdere, experts moeten worden ingezet. Zijn we reeds begonnen aan een fase waarin de randvoorwaarden het niet meer mogelijk maken cultureel waardevolle archieven te bewaren ?

2.2.5 Conclusie

Hoewel de culturele dimensie van archieven wettelijk en maatschappelijk volmondig erkend wordt, blijkt de cultuurpolitiek zowel in algemene als in concrete zin hier te weinig expliciet en doordacht. In concreto blijkt de administratieve selectie - goed ingebed in een sterke en actieve administratie - veel sterker te zijn dan de culturele. Dit vraagt om een gerichte inspanning, van de RCA maar ook van de archivarissen en archiefgebruikers. Ook in financieel opzicht dient het cultureel belang verdedigd te worden.

Een aantal punten ten aanzien van de cultuurpolitiek en de invulling daarvan met betrekking tot archieven hebben de aandacht van de RCA. Om goede gesprekspartner te zijn van de Minister van WVC is het gewenst dat de RCA zich met steun van het veld komt tot een duidelijke visie op de wezenlijke rol van het cultureel belang in de selectie van archiefmateriaal. Deze visie is in concreto nodig om zowel de procedure als de inhoud van (concept)vernietigings-lijsten te beoordelen. Daarbij gaat het zowel om de optiek en de mate van intersubjectiviteit waarmee deze lijsten worden opgemaakt, als de concrete bewaaradviezen die daarin voor komen. In deze discussienota wordt verdedigd dat daar waar geschakelde en eenzijdige selectie geschiedt parallelle en evenwichtige selectie bevorderd dient te worden. Ook wil de RCA bestaande knelpunten bij de vernietiging van archieven inventariseren door opmerkingen en ervaringen van archivarissen en onderzoekers te verzamelen.

2.3 CULTURELE WAARDERINGSELEMENTEN

Ondanks het feit dat de RCA deel uit maakt van de Raad voor het Cultuurbeheer en het een evident probleem is dat van de recente archieven maar een deel bewaard kan worden, heeft de RCA weinig ervaring met het positief formuleren van de culturele waarde van archieven. Dit heeft te maken met het feit dat er meestal over selectie ter vernietiging gesproken wordt. In enkele andere afdelingen van de Raad voor Cultuurbeheer is de positieve redenering wat sterker, dankzij een traditie van bestuurlijke zorg voor bescherming van cultuurgoederen. Ook daar blijkt deze taak echter niet eenvoudig.

De nu volgende analyse van de culturele waarden van archieven kan geen aanspraak maken op voldoende omvattendheid en doeltreffendheid, al was het maar omdat toetsing van een dergelijke formulering aan de hand van de praktijk veel tijd vergt. Toch is een dergelijke eerste formulering urgent, omdat pas door verdieping van het culturele waarde-begrip van archieven een goede RCA-advisering mogelijk is. Gepoogd wordt elementen te formuleren die de RCA en die opstellers of adviseurs van vernietigingslijsten kunnen gebruiken bij de culturele waardering van archiefmateriaal. Hier wordt bijgevolg geen lijstje objectief identificeerbare archiefbestanden gepresenteerd. Dat zou het waarderingsproces trouwens overbodig maken.

In het begin van paragraaf 2 zijn een aantal elementen van het concept "culturele waarde van archieven" ter sprake gebracht. Cruciaal is, dat vooral die archiefbestanden beschermd worden die aanzienlijk bijdragen aan de kennis en het begrip van de Nederlandse samenleving en cultuur in de ruimste zin van het woord en door de gegevens die zij bevatten geacht kunnen worden een potentiële bijdrage te kunnen vormen voor de creatieve ontwikkeling van culturele capaciteiten van de samenleving.

Geconfronteerd met de vraag welke stukken uit een archief nu vanuit een culturele optiek het meest urgent bewaard zouden moeten worden, zullen velen denken aan archivalia die een informatieve synthese geven van belangrijke aspecten van de huidige samenleving. In deze paragraaf wordt uiteengezet dat er niet één maar drie invullingen van de culturele waarde lijken te bestaan: (1) zeer bepaalde archieven of archiefstukken hebben een zodanige karakteristieke of symbolische waarde dat zij van bijzondere emotionele waarde zijn en daarom verdienen bewaard te worden; (2) bepaalde archieven of archiefstukken kennen een - hiervoor bedoelde - hoogwaardige descriptieve (informatieve, synthetische) waarde en (3) sommige archiefbestanden hebben dankzij hun detaillering een buitengewone analytische en kritische waarde waardoor een onafhankelijk oordeel of inzicht gevormd kan worden, reden waarom ze bewaard moeten worden ³².

Alvorens hier nader op in te gaan kunnen enkele kanttekeningen worden geplaatst. Allereerst is de omschrijving "Nederlandse samenleving en cultuur" een verzamelbegrip. Ook een dorp, vereniging, organisatie of institutie heeft een bepaalde samenleving en cultuur. Het selectief bewaren kent gelukkig ook redelijk goed overeenkomstige niveaus van bewaren: het nationale, het provinciale en het lokale niveau. Het appreciëren of beoordelen van de culturele waarde moet rekening houden met de socio-culturele schaal die lokaal, regionaal, nationaal

³² Conform het uitgangspunt van deze discussienota maken de drie genoemde culturele waarderingsperspectieven geen melding van mogelijke administratief-juridische achtergronden van archiefbescheiden.

kan zijn. Bepaalde informatie kan op lokaal vlak immers onmisbaar, op nationaal vlak veel minder essentieel zijn.

Het tweede punt betreft de kwestie van de structuur van de informatie die men aantreft. Niet zelden is de culturele waarde van de informatie in een document zo onbelangrijk, dat de urgentie tot bewaren gering geacht kan worden. Dit geldt des te meer als ook de verzameling waartoe het document behoort geringe culturele waarde bezit. Zouden echter bepaalde onderdelen van die verzameling als belangrijk worden beschouwd, dan is het denkbaar dat ook de minder belangrijke informatie bewaard wordt, omdat de eenheid van de verzameling als zodanig gerespecteerd dient te worden. Hieruit blijkt reeds, dat bij de beoordeling van de culturele waarde van informatie in archieven weliswaar uitgegaan moet worden van de (informatieve waarde van) afzonderlijke documenten, maar ook dat ook de verzameling waartoe zij behoren onderzocht moet worden.

Dit klinkt eenvoudiger dan het is. Immers de "verzameling" waartoe bepaalde informatie behoort is niet noodzakelijk een bepaald archief. Het afwegingsproces bij bewaarbeslissingen vindt echter vaak binnen apart te beschouwen verzamelingen informatie (archieven genaamd) plaats. Dit is enerzijds wel makkelijk, maar anderzijds een ook niet geringe complicatie, daar veel informatie behoort tot een informatiestroom, die dwars door allerlei onderdelen van de overheid en samenleving loopt en ook het CBS, de pers, allerlei publicaties kan omvatten. Concreet betekent dit bij het opstellen van vernietigingslijsten nagegaan wordt of er sprake is van dergelijke grotere informatiestromen. Dit punt wordt vanouds genoemd in de Archiefwet, maar in de tekst van (concept)vernietigingslijsten zal men zelden een duidelijke aantekening terzake aantreffen.

De laatste kanttekening is een waarschuwing voor de illusie dat het uitspreken van waarde-oordelen over informatie in archieven een sterk vereenvoudigbare operatie is. Kan men werkprocessen klassificeren naar cultureel belang? En vervolgens automatisch vernietigen? Kan men culturele waarde-oordelen vellen over archieven als geheel en bij een lage waardering verder af te zien van beoordeling van (deelverzamelingen van) documenten? De zorgvuldigheid vereist beoordeling op documentniveau, in de praktijk op "soorten documenten" of "documenten voortgebracht als resultaat van bepaalde werkzaamheden".

Waarde-oordelen vergen studie van het betreffende materiaal, kennis van elders aanwezig materiaal en brede culturele expertise. Het werk vergt een hoge inzet en is dus duur. Het behoort tot de kerntaken van die archivariissen die een culturele functie bekleden. Men dient zich dan ook af te vragen of in een aantal gevallen de kosten van een kwalitatief verantwoorde selectie wel zullen opwegen tegen de beoogde voordelen van vernietiging: in dat geval zou elektronische opslag of vervreemding uitkomst kunnen bieden.

2.3.1 Symbolische en emotionele waarde

Archieven of documenten zijn niet slechts dragers van informatie. Een welhaast emotioneel-culturele vorm van onmisbaarheid kan gevonden worden in de omstandigheid dat een archief of een onderdeel ervan een belangrijke symbolische waarde heeft en een relatie legt met een persoon, gebeurtenis of verschijnsel in de Nederlandse samenleving en cultuur met een uitzonderlijke communicatieve of "historische" betekenis. Men kan denken aan voorbeelden als de oudste oorkonde van een stad, de originele tekst van het vredesverdrag van Münster, archieven betreffende de Tweede Wereldoorlog en de nasleep ervan, archieven van organisaties die verbonden zijn met de Koude Oorlog zoals de BVD, enzovoort. Dergelijke fenomenen spreken alle cultureel gevormden aan. Een belangrijke vraag is dus: is dit archief van sym-

bolische waarde, c.q. bevatten onderdelen ervan deze waarde. Indien dit het geval is, zal dit materiaal hoog scoren in het bewaringsadvies.

De symbolische waarde van archieven is ook werkzaam op een nog veel algemener niveau. Dit geldt in het bijzonder als archieven of documenten deel uitmaken van een sociale stijl, mentaliteit, karakter, kortom onze identiteit. Later zullen de restanten van deze mentaal verwijderde periode of toestand waarlijk worden gekoesterd, nationaal, regionaal, lokaal, persoonlijk. Veel van de absolute en totale bewaring van de archieven van het Ancien Régime (tot 1850) is impliciet verbonden met deze welhaast emotionele band. Ook met deze symbolische waarde moet dus rekening worden gehouden.

Onze eigen en vroegere periodes kennen hun eigen objecten van emotie en opwinding die als "karakteristiek" voor de tijd kunnen worden beschouwd. Een goede culturele beoordelaar zal uit het materiaal die elementen weten te selecteren die deze symboolwaarde bevatten. De symboolwaarde van archieven of documenten zou kunnen impliceren dat het een hoogwaardige combinatie van onvervangbaar en onmisbaar materiaal betreft voor de kennis van samenleving en cultuur.

Het ene document of archief zal een grotere symboolwaarde hebben dan het andere, en het ene document zal er verder vanaf staan dan het andere. Voor een gemeentelijke archiefbewaarplaats zullen de symboolwaarden anders worden ingevuld dan voor een algemeen Rijksarchief. Hier kan een probleem liggen, omdat archieven die op Rijksniveau onbelangrijk zijn, op lokaal niveau geapprecieerd kunnen worden.

2.3.2 Descriptieve, informatieve en synthetische waarde

De descriptieve waarde van archiefmateriaal heeft betrekking op het feit dat het (eventueel in samenhang met de informatiestroom waarvan zij deel uitmaakt) een beschrijving biedt van verschijnselen in de Nederlandse samenleving en cultuur. Hoe meer een bepaald overheidsorgaan verzameld heeft over burgers of verschijnselen en hoe minder deze informatie in gedrukte vorm beschikbaar is, des te interessanter is zijn archief (of beter: informatiestroom).

Kwaliteitsbepaling van de descriptieve waarde van informatie zal rekening houden met de zeldzaamheid en met de rijkdom van die informatie. Zeldzame informatie met grote descriptieve waarde is altijd het bewaren waard, omdat zij onvervangbaar is. "Onvervangbaar" slaat op het feit dat er geen identieke of soortgelijke informatie beschikbaar is, bijvoorbeeld omdat alleen deze archiefvormer de betrokken informatie verzamelde en beheerde. Belangrijk is hier de zeer zorgvuldige toepassing van het begrip "soortgelijke informatie", om dat elders voorkomende "soortgelijke informatie" kan impliceren dat het gaat om selectief, geaggregeerd of gesynthetiseerd materiaal waarin wezenlijke nuances of detailleringen ontbreken.

Indien dubbele exemplaren van het materiaal aanwezig zijn, zal men allicht tot vernietiging kunnen besluiten. Indien het materiaal zou kunnen bijdragen tot verrijking van elders voorhanden informatie, wordt de vraag naar onvervangbaarheid echter al een relatieve. De waardering vanuit het oogpunt van onvervangbaarheid zal bijvolg op een glijdende schaal aangetekend moeten worden. De noodzaak tot blijvende bewaring van informatie moet genuanceerd worden benaderd als blijkt dat het materiaal elders voorkomt en aldaar blijvend wordt (respectievelijk zou moeten worden) bewaard.

Als gegevens onvervangbaar zijn, zijn ze dan ook onmisbaar? Dat hoeft niet: het materiaal kan in cultureel opzicht relatief onbenullige informatie betreffen, zoals slechte beleidsnota's van een of andere commissie. Veel onvervangbaar materiaal is misschien wel onmisbaar voor de kennis van samenleving en cultuur, maar de vraag is - gezien de afwegingen die gemaakt

moeten worden - hoe onmisbaar? Hier ligt een van de moeilijkste afwegingen voor degene die het waarde-oordeel moet uitspreken. De betrokkene zal moeten kijken waar de gegevens over gaan en beoordelen of hier een belangrijk aspect van de samenleving en cultuur aan de orde is.

2.3.3 Analytische en kritische waarde

Vele beelden van en inzichten omtrent samenleving en cultuur berusten op conventies en op uiteindelijk oppervlakkige en/of globaliserende uitspraken in toespraken, kranten, rapporten, verslagen, beleidsstukken en alle mogelijke publicaties. Een van de gevaarlijkste aspecten van selectie en vernietiging van archiefmateriaal is het verdwijnen van materiaal dat een kritische beoordeling van bestaande vormen van kennis en inzicht mogelijk maakt. Dit moet voor de RCA volstrekt onaanvaardbaar zijn, omdat het hier om een van de wortels (misschien wel de wortel) van een levende cultuur betreft.

Materiaal kan waarde hebben omdat het de potentie in zich draagt tot vernieuwing van inzichten, interpretaties en verklaringen. Het is belangrijk deze waarde speciaal toe te lichten. Materiaal met een complexe informatiestructuur biedt grotere mogelijkheden tot analyse en kennis van samenhangen dan documenten met weinig informatie-dimensies, die beschrijvend van aard zijn. Men moet dus behoedzaam omgaan met materiaal dat veelsoortige gegevens bevat betreffende unieke gevallen op micro-niveau (personen, organisaties, verschijnselen, enz.). Het aardige van het begrip "complexiteit" is, dat dit nu eens een karakteristiek van informatie is die "objectief" valt vast te stellen, omdat men de informatiedimensies per casus eenvoudig kan tellen.

In analytisch en kritisch opzicht rijke informatie kan allerlei vormen hebben, zoals bijvoorbeeld analytische rapporten, informatieverzamelingen, dossierverzamelingen en databanken. Eenmalige rapporten kunnen betrekking hebben op velerlei aspecten van een bepaald verschijnsel (de neergang van de Nederlandse scheepsbouw) en die aspecten gemotiveerd met elkaar verbinden. Vertrouwelijk en ook informeel materiaal dat gediend heeft voor een rapport of verslag kan hoge analytische waarde hebben wegens het inzicht dat het biedt in denkwijze en selectie van informatie. Gedocumenteerde problemen, conflicten, berispingen, overplaatsingen, ontslagen kunnen inzicht bieden in spanningen en spanningsvelden, niet alleen binnen de administratie maar ook binnen de samenleving als geheel.

Informatieverzamelingen in registers (kadaster, stoomwezen, vreemdelingen, militie, patenten, burgerlijke stand enz.) en kaartsystemen (openbaar of niet openbaar, wettelijk en niet wettelijk) geven systematische en voorgeprogrammeerde complexe informatie betreffende een groot aantal gevallen. Dossierverzamelingen aangelegd ter uitvoering van regelingen (hinderwetvergunningen, belastingen, patiënten, processen enz.) bevatten eveneens systematische (soms echter ook onsystematische of onvoorspelbare) complexe informatie betreffende individuele gevallen (eigenaars, inwoners, personen, bedrijven, organisaties, enz.).

Moeten deze vormen van informatie nu allemaal bewaard worden? Nee. De waarde-oordelen zullen tegen elkaar moeten worden afgewogen, waarbij ook reductiemogelijkheden overwogen moeten worden. Teneinde tot een verantwoorde beoordeling te komen van de analytische waarde en reductie-potenties van archiefmateriaal dienen de beoordelaars zich een goed beeld te kunnen vormen van de aspectenrijkdom van het aangetroffen materiaal en dienen zij tevens een nauwkeurig inzicht te hebben in de moderne onderzoeksmethoden waarmee massamateriaal wordt geanalyseerd. Analytische waarde betreft essentieel de structuur van de informatie.

Zij zullen zich tevens moeten afvragen of reductie van het materiaal denkbaar is zonder aanmerkelijk informatieverlies. Het cultureel belang kan voldoende gediend zijn met een representatieve bewaring. De wijze van representatie is maatwerk. Tevens zullen zij moeten adviseren over de wijze van reductie. Voor zover het systematisch verzamelde informatie is kunnen ook informatiekundigen worden geraadpleegd omtrent de reductiefactor. Er bestaat immers een relatie tussen het aantal samenhangende variabelen in het materiaal en het minimum aantal gevallen waarover men dient te beschikken om überhaupt nog zinvolle analyses te kunnen uitvoeren. Afhankelijk van de variabelen die in het spel zijn en de frequentie van de observaties, zal een bepaald steekproefpercentage moeten worden vastgesteld.

Vaak worden bezwaren geopperd tegen het bewaren van steekproeven onder verwijzing naar de administratieve samenvattingen of CBS-publicaties van het materiaal. Dit is een ernstig misverstand, dat voortkomt uit de gedachte dat het materiaal uitsluitend ter eenvoudige kennisneming of voor beschrijving zal worden gebruikt. Het is helaas maar al te waar dat het CBS het basismateriaal in de regel vernietigd heeft. Het zogenaamde routinematig materiaal of meer algemeen geformuleerd series van systematisch bijeengebrachte complexe informatie over entiteiten (personen, huishoudens, instellingen, bedrijven, enzovoort) vormt in beginsel onvervangbaar materiaal voor nieuwe, onafhankelijke kwalitatieve en kwantitatieve analyses die gericht zijn op samenhangen van verschijnselen.

Hier ligt een wezenlijke bron van vooruitgang in kritische kennis. Veel fundamenteel onderzoek en vele nieuwe inzichten komen voort uit de nauwkeurige studie van gedetailleerd basismateriaal, van individuele dossiers en statistische analyse van grote hoeveelheden micro-informatie. Beoordelaars kunnen om die reden adviseren (delen van) micro-bestanden te bewaren of te doen adopteren.

2.3.4 Zoveel hoofden, zoveel zinnen

Men beluistert vaak bij het praktisch invullen van "het cultureel belang" meer moedeloosheid dan bij het "administratief belang". In het midden latend of het administratief belang zich werkelijk zoveel makkelijker voor selectie leent, moet men het probleem van mogelijk uiteenlopende culturele waarde-oordelen onder ogen zien. Men kan zodanige vragen aan experts stellen, dat bij voorbaat weinig of niets met hun antwoorden valt aan te vangen. Immers, vraagt men historici naar hun persoonlijke mening over het materiaal dan verkrijgt men in functie van hun specifieke, sectoriële kennis zeer verschillende en niet zelden tegengestelde adviezen. Economische en sociale historici verdedigen het bewaren van kwantitatief en routine-materiaal, politieke en institutionele historici willen in ieder geval alle notulen en beslissingen hebben, terwijl de mentaliteits- en cultuurhistorici dol zijn op micro-materiaal.

Is het typische perspectief van de individuele onderzoeker wel een vruchtbaar uitgangspunt? Als aan hen een mening gevraagd wordt over een onderzoekproject, dan hebben zij geleerd die mening te formuleren aan de hand van een aantal algemene vragen, niet in de eerste plaats aan de hand van hun eigen onderzoek. Juist daarom is het mogelijk dat een onderzoekcommissie tot een kwaliteitsoordeel komt over een onderzoekproject. Dezelfde gedachte zou men kunnen toepassen op de commissie die een (concept)vernietigingslijst moet ontwerpen.

In plaats van de te algemene en te persoonlijke vraag: "wat vindt u dat bewaard moet worden", zouden vragen ontwikkeld moeten worden waar de archivaris in het driehoeksoverleg wat mee kan: zoals "wat zijn de onderdelen van het archief die het meest van belang zijn voor het kennen van de totaliteit van samenleving en de cultuur van de periode waar ze

betrekking op hebben en waarom vindt u dat ?" en: "welke zijn uit dien hoofde de belangrijkste bestanden met symbolische, descriptieve en analytische waarde en waarom ?" Sommige archieven zijn wellicht een publieke discussie waard. De RCA kan later nagaan of zij de conclusies van de betrokken archivaris en de ambtelijke commissie kan delen. Hier komt men op het terrein van de procedures.

2.4 VOORSTELLEN TOT VERSTERKING VAN DE CULTURELE WAARDERING IN DE PROCEDURES ROND Vernietigingslijsten

Zoals gesteld in de inleiding is deze nota erop gericht het thans impliciet en niet erg sterk geformuleerd cultureel belang op eigen benen te zetten. Of men nu overgaat tot toepassing van de drie in paragraaf 2.2 besproken waarderingselementen (symbolische, descriptieve en analytische waarde) dan wel andere criteria hanteert, het krachtiger opereren van culturele dimensies vraagt vanuit procedureel oogpunt op drie punten om aandacht.

Het eerste punt dat zou kunnen dienen tot versterking van het culturele element in de procedure is de aanbeveling de culturele waarde-oordelen zo vroeg mogelijk in het administratieve bestaan van overheidsinformatie vast te doen leggen, in ieder geval te betrekken bij het overleg over (concept)vernietigingslijsten (en incidentele machtigingen tot vernietiging) en niet te wachten totdat de problematiek de RCA bereikt.

Ten tweede dient de discussie over de culturele waardering van archieven niet in een te besloten grein plaats te vinden. De procedure dient bijgevolg te voorzien in vormen van intersubjectiviteit. Het is van belang vast te stellen dat het cultureel belang van archieven nooit voor de volle 100 % objectief en exact te omschrijven zal zijn. Een culturele waardering van bepaalde archivalia is tijd- en omgevings- en tot op zekere hoogte ook persoonsgebonden. Hoewel de culturele waarde van archieven het objectieve uitgangspunt van een cultuurpolitiek vormt, is het waarde-oordeel noodzakelijk subjectief en kan dus slechts bij consensus vastgesteld worden door een groep beoordelaars die als groep vertrouwen dienen te genieten. De cultuur is dermate rijk dat de groep niet te klein mag zijn.

Zoals men dat ook aanneemt bij andere beoordelingsprocessen die een maatschappelijke implicatie hebben, zal intersubjectieve oordeelsvorming over de culturele waarde van materiaal redelijkerwijze de beste resultaten geven. Bovendien versterkt een dergelijke oordeelsvorming, waarbij dus ook niet-ambtenaren en niet-archivarissen betrokken worden - het maatschappelijk draagvlak voor het bewaren van archieven. Het alternatief, de "autoritaire" beoordelaar, is zowel vanuit inhoudelijk als cultuur-, onderwijs- en wetenschapspolitiek oogpunt te riskant en dient te worden afgewezen.

Op het einde van de vorige paragraaf is reeds aangegeven hoe men praktisch zou kunnen werken. Het is nodig een goede serie vragen op te stellen, waardoor men een werkelijk cultureel oordeel verkrijgt. De archivaris in het driehoeksoverleg voorziet zich van de antwoorden van andere archivarissen en externe deskundigen (niet alleen historici !) en legt zijn conclusies voor aan het ambtelijk beraad. De stukken worden toegevoegd aan het (concept)vernietigingsrapport. De RCA krijgt kennis van deze stukken en kan bij eventuele aarzelingen additioneel advies inwinnen.

Een praktische vraag is hoe het maatschappelijk veld georganiseerd zou kunnen worden om expertise-rapporten over archiefbestanden te leveren. Welke organisaties zouden hierin een rol kunnen en willen spelen ? Hoe zou deze expertise op een vertrouwenwekkende wijze

in het driehoeksoverleg en mogelijk ook elders bij overleg over vernietiging ingebracht kunnen worden? De RCA kan overwegen om een adviesraad van deskundigen in te stellen waarvan de leden in het kader van de opstelling vernietigingslijsten aanspreekbaar zijn om (schriftelijke) waarde-oordelen op te stellen over de informatie die in archieven bij archiefvormers aanwezig is. Of zou de archiefwereld deze achterban moeten organiseren?

Voor het leveren van namen voor een "adviesraad" kunnen landelijke verenigingen en organisaties aangesproken worden. Wat de archivariissen betreft: de Koninklijke Vereniging van Archivarissen in Nederland. Dan de historici: het Nederlands Historisch Genootschap, de Nederlandse Vereniging tot beoefening van de sociale geschiedenis, het NEHA en andere verenigingen van historici; de historische onderzoeksinstituten, zoals het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, het KDC, het IISG, de universitaire historische instituten en de redactieraden van historische tijdschriften. Behalve de historici moet uitdrukkelijk gedacht worden aan de universitaire en niet-universitaire sociaal-wetenschappelijke instituten (incl. CBS, CPB, SPB) ³³.

De Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden en het Nederlands Archievenblad zouden ieder kwartaal een lijst van archieven kunnen publiceren die in behandeling zijn genomen. Op dit moment is het aan het veld onbekend welke opschoningen, (concept)vernietigingslijsten of incidentele vernietigingen in de maak zijn of toegepast worden.

Het derde punt betreft het thans te impliciet en vaag bevonden argumentatie in de (concept)vernietigingslijsten. Aanbevolen wordt de tekst veel meer te doen expliciteren. Hier spelen vier aspecten die van groot gewicht zijn voor het beoordelen van vernietigingsadviezen: het zichtbaar maken van het hele archief (en niet slechts van het te vernietigen gedeelte ervan), het zichtbaar maken van de overwegingen die tot het selectieve bewaren leiden (het administratieve en het cultureel belang afzonderlijk beschouwd) met daarbij de concrete inbreng van het intersubjectivisme en het zichtbaar maken van elders aanwezige, overeenkomstige informatie. Bovendien zou meer geadviseerd kunnen worden over adoptie en reductie.

Explicitering van bovengenoemde aspecten zou wellicht als volgt procedureel verwerkelijkt kunnen worden in de tekst van de (concept)vernietigingslijst.

- (1) een inleiding met bespreking van de formele aspecten rond de totstandkoming van de (concept)lijst;
- (2) om het risico van een geschakelde of eenzijdige selectie zo veel mogelijk te reduceren: twee afzonderlijke paragrafen, namelijk:
 - een betoog waarin gemotiveerd wordt aangegeven welke gegevens de meeste waarde hebben vanuit administratief standpunt. Hierbij wordt tevens verwezen naar bijgevoegde expertise-rapporten van administratieve en juridische deskundigen, alsmede maatschappelijke partijen die recht of verantwoording zoeken;
 - een tweede waarin gemotiveerd wordt aangegeven welke gegevens de meeste waarde hebben vanuit cultureel belang (met de elementen symbolische waarde, descriptieve waarde en analytisch/kritische waarde). Hierbij wordt tevens verwezen naar bijgevoegde expertise-rapporten van culturele deskundigen;
- (3) een beschrijvende lijst van alle groepen archiefbescheiden welke naar hun inhoud

³³ Omdat vermeden moet worden informatie dubbel te bewaren, zou het aanbeveling verdienen tevens personen te consulteren die documentalistische expertise hebben.

gelijksoortig zijn (dus niet slechts die welke vernietigd zullen worden), met per nummer de voorgestelde beslissing, te weten: definitieve bewaring, definitieve bewaring in gereduceerde vorm, vervreemding, adoptie, overzetting op een andere informatiedrager, dan wel vernietiging (met de termijn). Men zou moeten besluiten tot (voorlopige) bewaring zolang de elders veronderstelde informatie niet werkelijk is overgebracht naar een archiefbewaarplaats.

(4) indien van toepassing: een bijlage waarin de wijze van reductie/vervreemding/adoptie/overzetting op een andere informatiedrager nader wordt beargumenteerd en beschreven.

Tot zover is gesproken over het ontstaan van nieuwe vernietigingslijsten, waarbij ook de incidentele vernietigingen betrokken kunnen worden. De RCA realiseert zich maar al te goed dat er al heel wat vernietigingslijsten bestaan. Veel archieven worden gereduceerd aan de hand van reeds vastgestelde vernietigingslijsten. Hieromtrent kunnen twee opmerkingen gemaakt worden. Allereerst zouden veel van deze lijsten opnieuw bekeken mogen worden op hun cultureel aspect, want sommige zijn al geruime tijd geleden vastgesteld. Welke zouden dan urgent zijn? Bij deze operatie kunnen de bovenstaande procedurele aspecten betrokken worden. Het zou aanbeveling verdienen commentaren op bestaande vernietigingslijsten te verzamelen en zo tot een lijst van urgent te herziene vernietigingslijsten te komen.

Het bijkomend punt betreft de "bewaking" van de toepassing van de vernietigingslijst en de eventuele begeleiding van vernietiging. In de wandelgangen verneemt men hoe sommige lijsten zeer verschillende vernietigingspraktijken mogelijk maken. Het zou goed zijn als de RCA hieromtrent beter geïnformeerd zou worden. Er bestaat, naar de RCA blijkt, een flinke beslissingsmarge voor de selecteur. Dat is op zich een groot goed. De selecteur dient een zelfstandige verantwoordelijkheid te hebben, want vernietigingslijsten zijn altijd onvolledig en vergen altijd nadere beslissingen. Evenwel, de selecteur hoeft geen cultureel deskundige te zijn. Hoe zal hij of zij tewerk gaan?

Het is van groot belang gebruik te kunnen maken van de vaak grote bekendheid met het materiaal van de ambtenaren ter plekke. Soms blijken zij er grote culturele waardering voor te hebben. Veel zal afhangen van de druk van administratie, de nadere instructies van de chef, de opleiding en persoonlijke belangstelling van de selecteur en de mate waarin deze adviezen van anderen over de culturele waarde van het materiaal zal of kan inwinnen. Juist omdat ook de toepassing van een vernietigingslijst intersubjectiviteit vereist, rijst ook hier weer de vraag hoe (beperkt) het gremium is waarop de selecteur een beroep kan doen bij twijfelgevallen. Ook op dit punt zou de RCA zich kunnen beraden en tot het verzamelen van gegevens over kunnen gaan. Zo zou bij betrokkenen geïnformeerd kunnen worden naar concrete ervaringen. Moet niet onderzocht worden bij welke vernietigingslijst een begeleidingscommissie nuttig en aangewezen zou zijn? Moet de formele positie van een dergelijke begeleidingscommissie niet nader gepreciseerd worden?

2.5 CONCLUSIE

De beleidslijnen van de overheid en verantwoordelijke personen geven een nadruk op de administratieve selectie. Verdedigd wordt dat de wet en de cultuurpolitiek extra aandacht vragen voor parallelle selectie en het autonoom cultureel criterium. Om slagvaardig te kunnen optreden zal de RCA naar de Minister toe en ook bij de beoordeling van vernietigingsvoorstellen een duidelijke opvatting moeten hebben van het cultureel belang van archieven. Dit belang van archieven is niet simpel en exact te omschrijven, maar mag daarom niet verwaarloosd of ontweken worden. De RCA vraagt zich onder meer af welke klachten of suggesties er

bestaan ten aanzien van het vernietigen van archiefbescheiden.

In het voorgaande is een poging tot analyse van het cultureel belang ondernomen. Cruciaal is, dat die archiefbestanden beschermd worden die enerzijds speciaal bijdragen aan de kennis en begrip van de Nederlandse samenleving en cultuur in de ruimste zin van het woord en anderzijds door de kwaliteit van hun gegevens een potentiële bijdrage vormen voor de creatieve ontwikkeling van culturele capaciteiten van de samenleving. Symbolische, descriptieve en analytische waarde voor het kennen van de Nederlandse samenleving en cultuur zijn de voorgestelde sleutelbegrippen.

Bepleit is in de vernietigingsprocedures eerder, meer intersubjectief en explicieter met het culturele aspect voor de dag te komen. Veel zal afhangen van de vraag of tijdens de procedure een vertrouwenwekkend "intersubjectivisme" tot stand is gekomen. Om dit aspect te versterken kan aangesloten worden op regels die ten aanzien van het betrekken van deskundigen luid zijn ³⁴ en een - zij het beperkte - praktijk terzake. De RCA discussieert tevens over de vraag of het bovenstaande nieuwe inrichting van een (concept)vernietigingslijst - danwel een andere versie daarvan - de gewenste versterking van het culturele oordeel kan bevorderen en de discussie over selectie meer expliciet, rationeel en verantwoord kan maken. Ook hier is de vraag is gerezen hoe het veld hier tegenover staat, zowel in principiële en als in praktische zin.

De RCA ziet in deze paragraaf 2 de voornaamste discussiepunten en wacht met grote belangstelling af of het veld de teneur van dit stuk kan onderschrijven en de concrete procedurele voorstellen in paragraaf 2.4 in grote lijnen kan steunen.

³⁴ Circulaire van de Staatssecretaris van CRM, 31 oktober 1972, 5e en 6e alinea.

3 ENKELE VRAAGSTUKKEN VERBONDEN MET HET CULTUREEL BELANG VAN ARCHIEVEN

3.1 CULTUREEL VERSUS ADMINISTRATIEF BELANG ?

Het publieke belang met betrekking tot archieven is min of meer tegenstrijdig: het belang van de overheid als efficiënte organisatie vergt snelle en maximale vernietiging van administratief overtollige archieven, terwijl dezelfde overheid een culturele infrastructuur van archieven wil handhaven. Op regeringsniveau gaan de Ministers uit van een globale visie van de levenscyclus van archiefmateriaal waarin in theorie beide belangen worden verzoend. Dynamische en semi-statische archieven in archiefruimten, vallende onder de verantwoordelijkheid van de Ministers en enkele Colleges, verhuizen op een gegeven moment naar archiefbewaarplaatsen onder verantwoordelijkheid van de Minister van WVC. Op gemeentelijk niveau gebeurt iets overeenkomstigs. Vanuit het abstracte algemene belang geredeneerd is er geen hiërarchie van de beide belangensferen: zowel de goede werking van de administratie als de culturele waarde van archieven zijn beide van groot algemeen belang, zij het dat zij van een geheel andere orde zijn. Er is nooit een besluit genomen, dat bij de selectie het cultureel belang ondergeschikt dient te zijn aan het administratief belang.

Er zit een adder onder het gras als men van een "levenscyclus"-opvatting uitgaat: de realiteit van de geschakelde selectie. Daarom is gewezen op de vier logische verzamelingen van gegevens (zie paragraaf 2.1) en het principe van de parallelle selectie. Dat geldt des te meer als de administratie al begint met materiaal op te ruimen voordat de fase aanbreekt waarin culturele waarde-oordelen kunnen worden uitgesproken. Vroeger werd pas bij overbrenging naar een archiefdepot de kwestie van selectie en vernietiging actueel. De periode van een soort langdurig "met rust laten" van het archief is echter voorbij. Er vindt een omslag van lange termijn-zorg voor het archief naar korte termijn-beheer van informatie plaats.

In Omslag in opslag wordt aan de ene kant een betere integratie van allerlei bij ambtenaren rondzwervende dossiers in het formele archief beloofd, maar aan de andere kant dreigt het scherp geformuleerde korte termijn-belang van de "werkprocessen" al heel vroeg tot eliminatie van informatie te gaan leiden. Het driehoeksoverleg lijkt dus steeds dieper in de administratie te moeten doordringen om ook in stadia die ver voor de formele overdracht van archiefmateriaal liggen, reeds bewarings-uitspraken te doen. Men mag veronderstellen dat op gemeentelijk niveau soortgelijke ontwikkelingen plaats zullen gaan vinden.

Een ander interessant en tegelijk curieus raakpunt tussen administratie en cultuur is het feit dat aan de zorgdragende instanties - dus niet WVC - de taak is toebedeeld om selectie en vernietiging door te voeren alvorens de stukken naar de archiefbewaarplaatsen kunnen worden overgebracht. De reeds beschreven invloed van de zorgdragers bij de concrete voorbereiding van vernietigingslijsten is groot. Men zij nogmaals herinnerd aan de citaten van de Minister en Algemene Rijksarchivaris waarin de administratief-georiënteerde waarde-oordelen van archiefmateriaal dominant zijn. Blijkens vele geluiden mag men wel aannemen dat de praktijk anders is, maar zal deze praktijk in de toekomst verdedigd kunnen worden?

Dat de administratie in de praktijk moet werken met het archief c.q. de informatieverziening geeft haar belangrijke rechten. Zij kan in een situatie komen waarin zij tot het moment van de formele overdracht zich opgescheept ziet met weliswaar cultureel waardevol, maar administratief afgeschreven materiaal. Interessant is ook te vernemen dat de Minister van WVC "streeft naar een vernietigingssysteem waarin de zorgdrager een belangrijke invloed

heeft op de waardering van de onder hem berustende bescheiden" ³⁵. Men kan zich dan ook in gemoede afvragen of dit vernietigen bij en door de zorgdrager wel zo gelukkig is. Die heeft geen enkele culturele verantwoordelijkheid. Is selectie niet de kerntaak van de archivaris die tegelijk cultureel agent is ?

Een positief punt van Omslag in Opslag is dat men een rigoureuus informatiesysteem bepleit dat veel minder dan tot nu toe rondzwervende dossiers en uitpuilende kasten bij ambtenaren mogelijk maakt. Dit moeilijke werkje is voor de cultureel geïnteresseerde bepaald ontmoedigend. Cultuur (evenmin als politiek en openbaarheid) is weliswaar een erkend belang, maar er valt erg weinig mee te beginnen. Als ordenend beginsel voor de inrichting en werking van de informatievoorziening is het niet geschikt. Natuurlijk niet. Cultuur is nauwelijks als een "specifiek belang" binnen de informatievoorziening te definiëren, omdat de informatiebehoefte niet te plannen is. Met schrik ziet men vervolgens dat een systeem van "vernietigen tenzij tegenover informatie een aanwijsbaar en specifiek belang staat" bepleit wordt. Onduidelijk is hoe niet-specifieke belangen in de praktijk gevrijwaard worden. Hiertoe dienen snel aanvullende procedures te worden bedacht, temeer daar de vernietigingslijst hier zijn langste tijd lijkt te hebben gehad.

De paragraaf over het "historisch belang" in deze Omslag in opslag schept geen vertrouwen in de actuele toepassing van het cultureel criterium. "Ieder keuze is ongetwijfeld verkeerd" (p.106). Bij de selectie dienen "integere, huidige opvattingen over historisch onderzoek" als uitgangspunt genomen te worden. Dit lijkt niet de juiste weg. Het gaat om het bewaren van materiaal dat voor de kennis van samenleving en cultuur van aanzienlijk belang is, niet om materiaal dat door historici van vandaag interessant gevonden wordt voor hun onderzoekprogramma (hoewel dat best mee zal spelen). Verbaasd leest men vervolgens dat het RAD de instantie is die zal kiezen. Deze instantie zal gaan spreken met de administratieve "lijnvertegenwoordiger" en de tekst vervolgt: "Indien beide partijen het speculatieve van hun gespreksonderwerp beseffen, zijn - alweer een paradox - praktische afspraken snel mogelijk. Een heel normale veronderstelling is dat een latere onderzoeker toch vooral in het verloop van de bedrijfsvoering geïnteresseerd zal zijn (onderstreping P.K.). Natuurlijk, inclusief beleid en de manier waarop dat werd vastgesteld.(...) De heldere keuze is dan om dat gedeelte langer te bewaren en op enig moment aan de Rijksarchiefdienst over te dragen" (p. 107-108). Vanuit een lange termijn-belang van de administratie is dit wellicht een gezonde aanpak, maar de culturele dimensie komt slechts als "speculatief" in het verhaal voor. Daar moet dringend iets aan gebeuren. Omslag in opslag wordt door hoge beleidsverantwoordelijken onderschreven. De tekst zal ook voor scholing van ambtenaren gebruikt worden, dus zij zal zeker invloed hebben ³⁶.

³⁵ Zo stelt de algemene Rijksarchivaris in zijn brief van 27 maart 1991 aan het landelijk overleg van Provinciale Archiefinspecteurs.

³⁶ Het lijkt noodzakelijk hier even een stap buiten de algemene visie van deze notitie te zetten en even in te gaan op de wijze waarop in Omslag in opslag met het blijvend belang van overheid en burger wordt geredeneerd. Deze belangen worden erkend, maar maar het rapport weet zich duidelijk geen raad met de wettelijke verplichting tot verantwoording en openbaarheid. Al deze elementen zijn immers evenmin als het culturele te "voorspellen": je weet nooit echt precies wat je moet bewaren. Ook wordt gesteld: "Opvallend en jammer genoeg is politiek vaak wel als belang aangenomen dat richting aan informatievoorziening geeft. Het resultaat is meestal wanhopig". Over de openbaarheid gaat het "om een aanvaardbare verhouding tussen initiële verantwoording en latere openbaarheid. Inderdaad met alle risico's vandien". Ook voor de administratie die vanuit werkprocessen denkt is hier dus veel onzekerheid.

3.2 HET BELANG VAN ARCHIEVEN VOLGENS ARCHIVARISSEN

Al eerder is opgemerkt, dat de archivariissen - in het bijzonder degenen die in de archiefbewaarpplaatsen werken - een sterk cultureel bewustzijn hebben bij het uitvoeren van hun werkzaamheden, inclusief de selectie. Bestaat er ook een professionele theorie en ethiek ten aanzien van selectie ?

Het is wellicht nuttig groepen archivariissen te onderscheiden met verschillende verantwoordelijkheden. De archivariissen zijn te onderscheiden in (a) de beheerders bij de zorgdragers van dynamische en semi-statische archieven in archiefruimten bij de archiefvormers, alsmede de controleurs van de zorgdragers, de archiefinspecteurs, en (b) de beheerders van overgedragen archieven in openbare (en ook particuliere) archiefbewaarpplaatsen. De beheerders bij de zorgdragers, onder het gezag van de afzonderlijke Ministers, Colleges van Staat, Colleges van B & W, enz., hebben een grote inbreng in de waardering van archiefmateriaal als het probleem van de vernietiging opduikt. Uiteraard geven zij mede vorm aan het archiefbeheer en/of de informatievoorziening op de Ministeries, waar overigens veel (externe) informatiserings-deskundigen het toneel onveilig maken.

De beheerders van archiefbewaarpplaatsen en de archiefinspecteurs hebben een aanzienlijke praktijkkennis van het archiefmateriaal, van de overheidsadministratie en van de culturele waarde van archieven. Zij adviseren de zorgdragers. Zij hebben een opleiding gevolgd op de Archiefschool. Zij dragen in velerlei opzichten belangrijke, soms ook formeel gedelegeerde, verantwoordelijkheden. Dit geldt in het bijzonder voor de Algemene Rijksarchivaris, die voor bepaalde taken vervangen of bijgestaan wordt door archiefinspecteurs, en tevens in een aantal opzichten gedelegeerd beleidsmedewerker is van de Minister van WVC. Een van de grote zorgen voor de archivariissen is hoe ambtenaren met hun archieven omgaan: worden alle belangrijke stukken daar wel netjes in ondergebracht ? In sommige delen van de administratie schijnt de toestand nogal zorgelijk te zijn.

De stelling kan verdedigd worden dat de opvattingen van de archivariissen sterk uiteen lopen. In termen van de vorige paragraaf: sommigen verdedigen de parallelle selectiemethode (administratie en cultuur), anderen de geschakelde of institutioneel-administratieve. Hier volgen enkele korte analyses.

3.2.1 Schellenbergs wereld van waardering

T.R. Schellenberg, overleden in 1970, was de meest invloedrijke Amerikaanse theoreticus inzake de waardering van archiefmateriaal van de overheid, speciaal op het terrein van de massa-archieven, voortgebracht door de moderne administratie³⁷. Schellenberg onderscheidt twee soorten waarden in dat materiaal: "primary values" voor de archiefproducerende instantie en "secondary values" voor andere gebruikers. Hij ziet twee soorten informatie die bewaard moesten worden.

Allereerst materiaal met "evidential values", dat betrekking heeft op de organisatie en het functioneren van het overheidsorgaan dat het archief had gevormd. Een definitie van "evidential" die - zoals in de Britse traditie van H. Jenkinson - zich zou beperken tot "evidence in

³⁷ F. Daniels and T. Walch (eds.), A Modern Archives Reader: Basic Readings on Archival Theory and Practice, Washington 1984, 55.

the legal sense of the word" wijst hij fundamenteel af³⁸. Volgens Schellenberg kan materiaal met "evidential value" bijdragen tot tenminste drie velden van studie: (1) reflexie op de consistentie en de continuïteit van overheidsbeleid en de kwaliteit van de omgang van de overheid met de burgers (2) studie van precedenten en gids voor maatschappelijke probleemoplossers binnen de overheid en (3) democratische en persoonlijke controle van overheidshandelen. Men zou aan Schellenbergs lijstje nog de archiefbestanden kunnen toevoegen, waaruit blijkt hoe de informatie in de administratie is opgenomen, behandeld, geselecteerd, gecomprimeerd, geaggregeerd, gecombineerd, gevormd en vervormd.

Studie van de beschouwingen van de Amerikaan leert dat deze uitdrukkelijk onderstreept, dat de archivaris ook een tweede soort materiaal - met "informational values" - dient te bewaren: hij moet archiefbestanden bewaren met belangrijke informatie over personen, dingen en verschijnselen in de samenleving. Het meeste materiaal dat in archiefbewaarplaatsen opgeslagen is is "accessioned primarily for the information they contain relating to other matters than the action of the Government itself. Among such series are the voluminous census schedules, military service records, pension files, passenger-lists, land-entry papers and various kinds of case files. In most instances such series shed light on the activity of Government agencies, but so little in proportion to their bulk that this is not an important factor in their selection for preservation; it is presumed that other records show the activity of the agencies more effectively"³⁹. Natuurlijk bewaarde Schellenberg niet al dit materiaal. Waar het om gaat is dat hij in termen van deze notitie het cultureel belang als een autonoom, volwaardig bewaringscriterium zag.

Het bewaren van archieven wordt vooral gerelateerd aan onderzoekende gebruikers buiten de overheidssector. "They are the principal concern of archivists", zegt ook M.F. Daniels. Essentieel is materiaal te bewaren waarmee kennis van samenleving en cultuur mogelijk is. "Records preserved and maintained in archival institutions will provide the basis of future study and evaluation of contemporary life and activities"⁴⁰. Men herkent hier de descriptieve en analytische waarden, de symbolische ontbreken.

Interessant is ook wat Schellenberg meedeelt over de moeite die gedaan moet worden om de noodzakelijke kwaliteit van waarde-oordeel te krijgen, van "this most critical archival function"⁴¹: "In the reduction of modern public records great care must be exercised to retain those that have value (...) (There is) no substitute for careful analytical work. Techniques cannot be devised that will reduce the work of deciding upon values to a mechanical operation"⁴². En elders: "Occasionally, (the archivist) will be called on to evaluate records that involve a knowledge beyond his sphere. In evaluating records needed for disciplines in which he is not trained he should if necessary, seek the help of specialist in those disciplines"⁴³.

³⁸ "I do not refer, in the sense of the English archivist Sir Hilary Jenkinson, to the sanctity of the evidence in archives (...). The quality of the evidence per se is thus not the issue here, but the character of the matter evidenced", T.R. Schellenberg, "The Appraisal of Modern Public Records", in: M.F. Daniels and T. Walch (eds.), A Modern Archives Reader, 58.

³⁹ Schellenberg, "The Appraisal", 62-63.

⁴⁰ M.F. Daniels, "Records Appraisal and Disposition", in: J.G. Bradscher (ed.), Managing Archives and Archival Institutions, London s.d., 60, 66.

⁴¹ Daniels, "Records Appraisal", 66.

⁴² Schellenberg, "The Appraisal", 57, 60, 63-67.

⁴³ Schellenberg, "The Appraisal", 69; Daniels, "Records Appraisal", 59.

Schellenberg waarschuwt ook tegen de absolute toepassing van precieze beoordelingsstandaarden. De verantwoordelijke archivaris, zorgvuldig studierend en advies inwinnend, zich baserend op een evenwichtige beoordeling van waarden in archiefmateriaal was voor hem de uiteindelijke autoriteit.

3.2.2 De discussie in Nederland rond 1970

"De ene archivaris wil enkel bewaren vanuit de geschiedenis en de structuur van het bestel, dus uitgaande van de geschiedenis en plaats van het archiefvormend orgaan, de ander wil daarnaast ook criteria vanuit de historische waarde van stukken. Voor dat laatste is er immers juist de archivaris, het is zijn roeping. In de discussie formuleert Ribberink een functioneel beginsel: het verband tussen de organisatie (het bestel) en de maatschappij. Op grond van dit beginsel kan automatisch ook voor de toekomst historisch relevant materiaal bewaard worden". Aldus H. Bordewijk in zijn recente historische overzicht "Verliezen door kiezen" ⁴⁴.

Het citaat attendeert op twee punten. Het eerste is dat er kennelijk archivarissen zijn die geen cultureel belang sui generis erkennen. Dat is geen onbelangrijke vaststelling. Het tweede betreft het functioneel beginsel waarvan sprake is. Het functioneel beginsel is vaag geformuleerd en moet gezien worden in een praktijk, waarin nog behoorlijk ruim geselecteerd kon worden op blijvend belang voor de administratie en waarin er zodoende een flinke overlapping geacht kon worden te bestaan met het historisch belang. Bovendien was er voldoende ruimte voor de verantwoordelijke archivaris om nog wat extra te bewaren. Deze ruimte is sterk verminderd en zal nog verder afnemen. Het uiteindelijk in de wet geformuleerd cultureel belang - "van blijvend belang voor (...) het historisch onderzoek" - is pas erkend na interventie van de Vereniging van Archivarissen in Nederland. Immers, de toenmalige Algemene Rijksarchivaris had dit belang niet in zijn ontwerp-Besluit Algemene Richtlijnen opgenomen. Door deze interventie werd de lijn van Schellenberg - evenwaardige criteria van administratief en historisch belang - doorgezet.

Vermelding verdient nog dat de archiefbewaarplaatsen verhuisd zijn van het Ministerie van Onderwijs naar WVC. Sedertdien zijn de archieven cultureel erfgoed. De zorg voor archieven is gebundeld met monumentenzorg, de museumwereld en de archeologie. Discussie onder archivarissen over de gevolgen van de Wet Raad voor het Cultuurbeheer, die archieven beschouwt als onderdeel van het cultureel erfgoed, zijn echter niet bekend. Men zou mogen veronderstellen, dat met name het cultureel belang extra aandacht zou moeten krijgen.

3.2.3 Archiefbeheer in de praktijk

De meest uitgewerkte vorm van praktisch doen en denken inzake het selectief bewaren vindt men in het handboek van de archivarissen: Archiefbeheer (p. 4000-1 t/m 4020). Vanuit de opvatting dat het culturele belang bij het bewaren van archieven een grotere mate van erkenning, explicitering en verduidelijking behoeft kunnen enkele opvallende elementen in deze tekst worden gesignaleerd ⁴⁵.

- Het valt op dat de verwijzing naar het Besluit Vernietiging, art. 3 lid 2 (dat stipuleert stukken te bewaren van blijvende waarde (...) voor het historisch onderzoek) geheel

⁴⁴ H. Bordewijk, "Verkiezen door verliezen", in Nederlands Archiefblad, 83.

⁴⁵ Het zou de moeite waard zijn ook andere tekstgedeelten nader te onderzoeken, o.m. waar het gaat over de functie van archieven (0500, par. 5).

ontbreekt. Ook de uitwerking van een culturele redenering over de selectie is niet aanwezig.

- De betoogtrant legt in afwijking van Schellenberg een eenzijdige nadruk op de juridische waarde van stukken als authentieke bewijsstukken; andere stukken hebben "waarde", doch het zijn "slechts" informatieve stukken (p. 4010-3, 4010-5). Het cultureel belang wordt administratief gemodelleerd. Nergens vindt men de overweging dat het bewaren uitsluitend kan geschieden vanuit de waarde van het materiaal voor de kennis van samenleving en cultuur, geheel los van de administratief-juridische waarde. Het bestaan van een mogelijke "restcategorie", zoals die door de Algemene Rijksarchivaris wordt erkend (en waarover hieronder nog gesproken zal worden), is niet vermeld.

- Daarentegen worden stukken van blijvende waarde geacht die betrekking hebben op het complex informatie dat door de Algemene Rijksarchivaris "institutioneel-historisch" is genoemd (p. 4010-10a, 4010-11). Ook bewijsvoerende materiaal dient bewaard te blijven, zoals "registraties van openbaar nut" (4010-11). Aandacht verdient de ongemotiveerde stelling dat het belang van het historisch onderzoek "parallel loopt met de juridische en administratieve waarde van de stukken" (p. 4015-7);

- De noodzaak van bewaring hangt af van de plaats van de stukken in de organisatie, van de juridische en informatieve waarde, van de leeftijd van de stukken, en de relatie tot andere organisaties (p. 4010-10), waarbij het culturele argument slechts in het argument "ouderdom" lijkt door te schemeren;

- Uitgegaan wordt van de gedachte dat later onderzoek in archieven gebaat is met aanzienlijke reductie, omdat onderzoekers "onmogelijk vele kilometers archief kunnen doornemen" en dat materiaal alleen in "een gecomprimeerde vorm" te verwerken is (4005-2). Het eerste is een moeilijk aanvaardbaar argument, daar de maat van de individuele onderzoeker er niet toe doet: er wordt steeds meer teamwork gedaan. Bovendien houdt het geen rekening met steeds krachtiger historische informatiseringstechnieken. In het tweede herkent men de voorkeur voor de descriptieve waarde van materiaal. Hiervoor is gewezen op de symbolische en vooral ook de analytische waarde van materiaal. Natuurlijk zijn er financiële en beheersargumenten om zeer voorzichtig om te gaan met het bewaren van grote bestanden;

- Zonder nadere advisering wordt geadviseerd grote bestanden als processen-verbaal van de politie, boekhouding, en handelscorrespondentie (p. 4010-6 t/m 4010-9) te vernietigen, waarbij het voorhanden zijn van geaggregeerd materiaal (en informatie elders) een rol speelt. Gecomputeriseerde bestanden (waarvan bewaring "wel mogelijk" wordt geacht) worden anders beoordeeld dan het overige routinematig en massaal gevormd materiaal (waarvan het bewaren van een steekproef geacht wordt "een omstreden zaak" te zijn (p. 4010-12, zie ook p. 4010-13 en 4015-8));

Deze instructieve teksten - hier uitsluitend beschouwd m.b.t. het selectief bewaren - leren hoe in de praktijk van het archiefbeheer het administratief-juridisch vertoog overheersend is. Het verwijst nauwelijks naar de culturele betekenis van archieven en expliciteert niet de wijze waarop daarmee in criteria voor bewaren of vernietigen rekening dient te worden gehouden.

Temeer daar Archiefbeheer in de Praktijk een grote praktische invloed heeft, moet betreurd worden dat het (ook wettelijk omschreven) culturele element zo sterk in de schaduw van het juridisch-administratieve denken blijft. Zou dit niet rechtgetrokken moeten worden? Ook zou wellicht wat meer aandacht kunnen worden gewijd aan het probleem van de afweging tussen alternatieve vormen van bewaren (reductie, overzetting in al dan niet gecomprimeerde vorm

en vervreemding) met hun respectievelijke voor- en nadelen en hun respectievelijke kosten op korte en lange termijn.

3.2.4 Recente discussies onder archivariissen

Reeds zijn enkele gezichtspunten besproken die de Algemene Rijksarchivaris over de selectieproblematiek heeft gepresenteerd. In welke mate trekt hij hierbij de lijn van Schellenberg door? Hij heeft erop gewezen ⁴⁶ dat bij het vaststellen van de criteria van de selectie rekening dient te worden gehouden met het blijvend belang van de in de archiefbescheiden voorkomende gegevens voor (1) de overheidsorganen, (2) de recht- of bewijszoekenden, (3) het historisch onderzoek. Het gaat om de interpretatie van het derde element, de eerste twee blijven even buiten beschouwing. De auteur vult namelijk zeer concreet in welke gegevens en dus ook welke archiefbestanden een blijvende waarde hebben. Hij onderscheidt twee categorieën, namelijk:

(a) die stukken die "historisch-institutionele waarde" hebben en gevens bevatten over de oorsprong, structuur, functies, beleid, procedures en werkwijze van het archiefvormende orgaan. Meteen geeft de auteur aan, dat in de hiërarchische structuur die de overheid nu eenmaal vormt, het archief van de top van de structuur "vaak voldoende gegevens zal bevatten voor de reconstructie op hoofdlijnen van wat de filialen uitvoerden". Al te restrictief wil de auteur toch ook weer niet zijn. Om kennis te bewaren over de feitelijke praktijk van het werk van de overheid kan voorts, zo stelt hij, (a1) een selectie bewaard worden van "routinestukken" door middel van "sampling" en (a2) stukken bewaard worden betreffende speciale gevallen, met bewezen precedentwerking, of bewezen effecten in de sfeer van wijziging, bijstelling of nadere interpretatie van "regelingen van algemene aard". Kennelijk zijn hier overheidsregelingen bedoeld.

(b) de basisregistraties van rechten en plichten van burgers, zoals de notariële archieven en het kadaster; doch niet de registraties die als ondersteuning van primaire werkprocessen door de overheid zijn aangelegd: vreemdelingendossiers, belastingdossiers, rechtbankdossiers, enz. Gezien het belang van de privacy moeten deze door de overheid verzamelde gevens vernietigd worden wanneer zij niet meer nodig zijn (en het belang sub 1 vervallen is).

Vervolgens komt de redenering. De auteur wijst erop, dat het bewaren van (a) en (b) reeds nodig is voor het onder (1) en (2) genoemd belang. "Het criterium van het belang voor het historisch onderzoek overlapt dan ook ten dele de voorgaande maatstaven (institutioneel-historische waarde en belang voor de recht- en bewijszoekenden): het is daarom mijns inziens een restcategorie (...)"

In logische zin beperkt zich de operatie tot enerzijds een doordachte toepassing van administratieve principes voor het materiaal dat bewaard moet blijven en anderzijds het op ongespecificeerde wijze toevoegen van een restcategorie, waaruit indirect blijkt dat ook ander materiaal dan het materiaal met institutioneel-historische waarde bewaard kan blijven. Anderzijds wordt uitdrukkelijk afgewezen bescheiden te selecteren op grond van het belang van de gegevens die zij bevatten voor de kennis van de historische ontwikkeling van personen, groepen,

⁴⁶ F.C.J. Ketelaar, "Archiefselectie en historisch onderzoek", in: Nederlands Archiefblad, 95,2 (1991), 119-122.

maatschappelijke verhoudingen, materiële toestanden, enz. De selectie dient gebaseerd te zijn het belang en de functie van een document in zijn administratieve omgeving. Ruimte voor een echte parallelle selectie, waarbij de culturele waardering van archiefbestanden afhangt van de informatie die zij bevatten over samenleving en cultuur, lijkt hier geheel uitgesloten te worden. Dit illustreert de fundamenteel administratieve visie van de auteur. "Interessante gevallen zijn slechts het bewaren waard als ze interessant waren of zijn in de administratieve context waarin de stukken zijn ontstaan".

Deze logica maakt het weliswaar mogelijk Schellenberg aan te halen met diens evidential en informational values, maar dwingt vervolgens diens evenwicht tussen deze values te verbreken. "Immers, het historisch onderzoek zal primair gebruik maken van gegevens die bewaard blijven in verband met hun institutioneel-historische waarde of omdat ze van belang zijn voor de recht- of bewijszoekende". De zorgvuldig gekoesterde informational values van Schellenberg verdwijnen als een "restcategorie" onder tafel, waarbij nota bene niet de inhoud, maar de functie van archiefbescheiden voorop moet staan. Men kan geen enkel bezwaar hebben tegen een heldere opvatting van wat het blijvend administratief belang van archiefmateriaal is. Men moet echter constateren dat het cultureel belang in een combinatie van een bij voorbaat nauwelijks te verdedigen "restcategorie" plus een culturele dimensie van het administratief belang is ondergebracht. Het cultureel belang is hier aan een principiële opwaardering en inhoudelijke precisering toe.

Een ander punt in het denken van archivariissen betreft de al vermelde relatie tussen de hiërarchische plaats van een administratief lichaam binnen het geheel van de overheid en het bewaren of vernietigen. Het rekening houden met de taak van het overheidsorgaan en de verhouding van dit orgaan tot andere organen (zoals het Besluit van 19 mei 1972 art. 3 1e lid voorschrijft ⁴⁷) heeft een belangrijke inhoudelijke dimensie gekregen. De Algemene Rijksarchivaris heeft gezegd: "Essentie is dat de selectie van archiefbescheiden wordt vervangen door selectie van beleidstaken en procedures" ⁴⁸. En bij de selectie moet de werkhypothese worden gehanteerd "dat een hoogwaardige administratie ook hoogwaardige archieven produceert" ⁴⁹. Binnen een administratief referentiekader is dit mogelijk een goed uitgangspunt, maar hoe wordt het cultureel belang hier ingebracht ?

De archiefinspecteur H. Janssen heeft in een artikel expliciet de relatie gelegd tussen de aard van de bevoegdheden van administratieve organen en de bewaarbeslissing. De hiërarchische lijnen vormen aldus een primaire toets. Winnaars zijn de instanties "uitgerust met beleidsvaststellende bevoegdheden", verliezers de met grote bestanden behepte uitvoerende instanties. Dit zou een "vrij probate manier" zijn om het Nederlandse vernietigingspercentage op te schroeven van 70 % naar 97 % ⁵⁰. Hier drijft de uiterst pragmatische opvatting van wat bewaard moet worden wel heel erg ver weg van Schellenberg. Overigens valt ook voor administratie te betwijfelen of het "beleidscriterium" wel zo precies te formuleren valt.

Dat zonder veel discussie het element "beleid" een zo sterk accent krijgt binnen het

⁴⁷ Lieuwes (ed.), Archiefwet 1962, 97.

⁴⁸ F.C.J. Ketelaar, "Archiefinspectie nieuwe stijl", in: Overheidsdocumentatie, 44 (jan 1990), nr 2, 4.

⁴⁹ F.C.J. Ketelaar, "Archiefinspectie bij de bron", in: Nederlands Archiefblad, 94,4 (1990), p. 349.

⁵⁰ H. Janssen, "Archiefselectie op institutioneel niveau. Meso- en makroselectie bij de organen van de rijksoverheid en de consequenties daarvan voor de rijksarchiefinspectie", in: Nederlands Archiefblad, 94,3 (1990), 233.

administratie te belang bij het bewaren van archieven is een opmerkelijke ontwikkeling ⁵¹. Lange tijd heeft een juridische interpretatie gedomineerd (met een sterke nadruk op door de overheid genomen "beslissingen" en "besluiten"), thans lijkt een bestuurskundige interpretatie naar voren te komen. Bij de archivariissen is bovendien opmerkelijk dat zij, die zo lang vastgehouden hebben aan "neutrale" categorieën archiefstukken nu zo snel bezwijken voor de charmes van het beleidsgericht denken. Ook A.H. Huussen signaleert dat de balans veel te ver is doorgeslagen in de richting van "clean management" ⁵². Zou een nieuwe "neutrale" indeling van informatie - gedacht in termen van een informatieproces - niet eerder voor de hand liggen? Wellicht is het mogelijk een informatie-gerichte indeling van archieven te bedenken waarbinnen iedere soort archiefbescheiden een bepaalde, voor de culturele waardering relevante betekenis heeft. In de bijlage (paragraaf 5) is een poging ondernomen.

Hoe staat het met het cultureel belang in dit bestuurlijk denken? Janssen schrijft in hetzelfde artikel "(...) een concrete invulling van (het) erfgoedbegrip stuit mijns inziens op veel moeilijkheden. Vandaar dat ik die erfgoedfunctie geen doorslaggevende rol laat spelen in de bewaarbeslissing van archivalia" ⁵³. Ook hier dus het denken in een secundaire, theorieloze en bij voorbaat nauwelijks serieus te nemen "restcategorie". Dit is overigens door andere archivariissen aangevochten. A.J.M. den Teuling zet heel wat vraagtekens bij de huidige lijn in de discussie over criteria voor vernietiging en bepleit de "researchwaarde" uitdrukkelijk als bewaarcriterium ⁵⁴.

Het artikel van de heer Janssen staat niet alleen. Steeds sterker dringt de opvatting onder archivariissen door, dat archieven moeten worden bewaard in functie van het administratief belang dat de organisatie heeft in het geheel van de overheid en dat deze functie moet worden gedefinieerd in termen van beleidsbevoegdheden. Als een lichaam slechts uitvoerende bevoegdheden heeft en een lage status t.a.v. het produceren van beleidsdocumenten, dan kan het archief weg ⁵⁵. Kortom, er zijn in de recente discussiebijdragen veel sterkere aanwijzingen dat de archivariissen eerder de kant opgaan van de administratieve redeneringen dan dat zij zich bezinnen op de principiële bescherming van de culturele waarde van archieven. Hoe is dit mogelijk als men ervan uit gaat dat in de praktijk de culturele gevoeligheid van archivariissen groot is? Ongetwijfeld speelt een belangrijke, dat de informatievoorziening in de administratie in sterke beweging is en dat de archivariissen als groep sterk verweven zijn met de thans zeer actieve administratie. Misschien zien de archivariissen nog genoeg praktische vluchtwegen voor een zwak, vooral impliciet geformuleerd cultureel belang. Hoelang nog? Sommige critici zoals Den Teuling, Klein en Huussen, en ook de auteur van deze discussienota, bepleiten het cultureel belang principieel en praktisch op te waarderen en te verhelderen ⁵⁶.

⁵¹ "Inderdaad, "beleidsvoorbereidend" en "beleidsvaststellend" worden algemeen als criteria voor blijvende bewaring gezien". A.J.M. den Teuling, "Vernietigingspercentage en archiefselectie op institutioneel niveau", in Nederlands Archiefblad, 94,4 (1990), 344.

⁵² Huussen, "Geschiedschrijving, archieven en vernietiging", 306.

⁵³ Janssen, "Archiefselectie op institutioneel niveau", 231.

⁵⁴ Den Teuling, "Vernietigingspercentage en archiefselectie", 345.

⁵⁵ F. Keverling Buisman, "In altera saeculo pergo. Lustrumrede", Nederlands Archiefblad, 95,2 (1991), 74; Bordewijk, "Verliezen door kiezen", 84.

⁵⁶ Zie ook de kritiek van Huussen, "Geschiedschrijving, archieven en vernietiging", 306.

3.3 CULTURELE VERANTWOORDELIJKHEID BIJ ARCHIVARISSEN

H. Bordewijk heeft in zijn reeds aangehaalde bijdrage de geschiedenis van het "culturele" argument bij de selectieve bewaring besproken. "De discussie draait primair nog steeds om de vraag of de archivaris als verlengstuk van de administratie (sic !) de (...) researchwaarde moet bepalen aan de hand van objectieve criteria ontleend aan functie en plaats van het orgaan, of dat daarbij ook subjectieve criteria, als waarde voor toekomstig historisch onderzoek, behoren. Vanochtend hebben wij onze minister via haar ambtenaar horen zeggen dat zij voor het eerste kiest." Gelukkig blijft hij niet passief. Bordewijk beklemtoont - in goed gezelschap van Schellenberg - de eigen verantwoordelijkheid van de selecterende archivaris.

Juist op het punt van de selectie van archieven dragen de archivarissen een grote professionele verantwoordelijkheid. Hierbinnen wordt het culturele argument dagelijks gebruikt. Al eerder zijn zij in deze nota behalve vertegenwoordigers van de administratie ook hoogst belangrijke "culturele agenten" genoemd. Stimulering van de discussie over het cultureel belang van archieven en over de culturele waardebepaling ervan in het kader van selectie en vernietiging vindt momenteel vooral plaats ten aanzien van de verwerving van niet-overheidsarchieven. De archivarissen beijveren zich om bredere maatschappelijke aandacht, steun en expertise te verwerven bij die acquisities.

In de "theorie" van de vernietiging van overheidsarchieven volgens (prominente) archivarissen en hun "handboek" domineert echter de administratieve theorie en wordt het cultureel belang administratief gemodelleerd. Men verzekert echter allerwegen dat de praktijk erg meevalt. Het is zeker, dat het cultureel belang leeft onder de archivarissen. De RCA heeft ook zeker niet de archivarissen of de opstellers van (concept)vernietigingslijsten en lijsten van incidentele vernietiging verweten dat zij het cultureel belang systematisch verwaarlozen of dat de RCA zouden misleiden. In dat geval zouden aan de lopende band (concept)vernietigingslijsten zijn afgekeurd of herzien. Dat dit niet gebeurd is betekent, dat hoewel omgegaan wordt met het "cultureel belang" in de indirecte termen van administratief belang en ad-hoc bedachte restcategorieën, de eigen verantwoordelijkheid van archivarissen geen theorie is maar levende praktijk.

Maar hoelang kan men in de praktijk doen wat theoretisch niet wordt onderbouwd en ge-expliciteerd ? Veranderen de omstandigheden niet zodanig dat naast de administratieve redenering thans ook de explicitering van de culturele factor urgent wordt ? Het is een illusie te menen dat de roep om handige instructies voor het bepalen van het cultureel belang van archieven - die men onder archivarissen wel eens opvangt - ooit in onmiddellijk toepasbare regeltjes kan worden gevat. Dat is ook in de administratieve redenering niet mogelijk. Maar moet daarom vastgehouden worden aan de ad-hoc toepassing van het zaakgerichte culturele waarde-oordeel, in de vorm van een "restcategorie" ? Men kan hierbij nog twee andere overwegingen betrekken.

De eerste is dat de administratie steeds efficiënter en explicieter wordt. De budgetten staan onder druk. Binnenkort wordt de vernietigingsplicht van kracht. Wordt niet getracht de speelruimte voor de zwak gespecificeerde "restcategorie" te beperken en de flexibele praktijk in het spoor te brengen van een veel strakkere theorie en praktijk van geschakelde en institutioneel-administratief gerichte selectie ? Het consequent doorvoeren van het beginsel van de parallelle selectie zou een begin kunnen zijn van een meer evenwichtige, expliciete en verantwoorde selectiemethodiek.

De tweede overweging betreft het oordeel van de RCA en de gebruikers van archieven over

de wijze van selecteren door archivariissen. De de kwaliteit van het selectie-oordeel van de archivariissen staat steeds ter discussie en dat hoort ook zo. Zoals de Algemene Rijksarchivaris heeft opgemerkt is dat niet alleen een professionele, maar ook een publieke zaak. De RCA speelt een bepaalde formele rol, maar het veld van gebruikers van archieven heeft het laatste woord. Men mag niet verhullen dat ook in de RCA de nogal indringende vraag opduikt waarom de archivariissen - alvorens waarde-oordelen over archiefmateriaal uit te spreken - geen deskundige adviezen zouden inwinnen. Hierbij wordt gedoeld op de reeds eerder besproken vraagstuk van de intersubjectiviteit. De nogal zwakke en indirecte formulering en toepassing van het cultureel belang van archieven door archivariissen speelt eveneens een rol. Recent is op onderdelen nogal scherpe kritiek geuit ⁵⁷.

De beeldvorming over wat archivariissen belangrijk vinden is niet allen in de RCA belangrijk. Men kan zich heel wat burgers voorstellen die geen belasting willen betalen voor het instandhouden van archieven als daar typisch administratief over gepraat wordt en als die ook volgens een hoofdzakelijk administratief belang worden kaalgeschoren. Welk merkwaardig "researchbelang" zouden die immers dienen? Vandaar dat het zeker niet overbodig zijn indien het "cultureel" belang bijvoorbeeld in "Archiefbeheer in de praktijk" nadrukkelijk zou worden ingebouwd. Indien het cultureel belang werkelijk als zelfstandige, principieel en praktisch opgewaardeerde categorie door de archivariissen zou worden geformuleerd en toegepast, zou dat dan hun professionele verantwoordelijkheid niet verrijken en tegelijk versterken? En is het niet raadzaam in financieel barre tijden steun te zoeken bij het veld van cultuur, onderwijs en wetenschap?

Terugkerend naar het intersubjectivisme bij het uitspreken van culturele waarde-oordelen betreffende archieven: het bovenstaande lijkt aan te tonen dat de archivariissen - als men het negatief wil uitdrukken - zich een bepaalde mate van "pottekijkerij" zullen moeten laten welgevalen. Dat zou op een gespecificeerde wijze kunnen gebeuren, bijvoorbeeld door zorgvuldig vorm gegeven advisering door culturele experts (zie het voorstel in paragraaf 2.4). Ook deze procedure zou een strategische steun kunnen zijn voor de archivariissen om hun functie van cultureel agent in de samenleving overtuigend te kunnen blijven uitvoeren.

Archivariissen zouden zeker nut hebben van een training in het stellen van de juiste vragen om het meest waardevolle culturele materiaal te kunnen selecteren. In hoeverre wordt de bewerktuiging van archivariissen ten aanzien van het uitspreken van culturele waarde-oordelen van archiefmateriaal bevorderd? Bereidt de opleiding op de archiefschool voor op het doen van dergelijke uitspraken? Op de Archiefschool wordt een vak archivistiek gegeven, waarbij onder meer de vernietigingsproblematiek behandeld wordt. Archiefbeheer in de praktijk speelt hier een grote rol. Hierin wordt geen aandacht besteed aan het expliciteren van de culturele dimensie. Het rooster vermeldt wel talloze vakken die de aankomende archivaris of archiefinspecteur wegwijzen in de juridische, administratieve en institutionele aspecten van de administratie.

Vanuit het cultureel belang geredeneerd moet men vrezen, dat hiermee slechts de oriëntatie op het functioneren van de administratie en de geschakelde selectiewijze wordt versterkt, zonder dat een evenwaardige kennis van het cultureel belang van archieven wordt opgedaan.

⁵⁷ Bijdragen van De Graaf "Het belang van de BVD-dossiers", Huussen, "Geschiedschrijving, archieven en vernietiging", in Nederlands Archiefblad, 95,4 (1991) en van Klein in het NRC-Handelsblad van 9 november 1991.

Er is geen duidelijk stuk bekend waaruit een duidelijke visie van de Archiefschool blijkt op archieven als cultureel erfgoed. Kennelijk gaan de opleiders ervan uit dat de combinatie van de toepassing van het "administratieve" belang plus het aanbrengen van een historische "rest-categorie" de lijn moet zijn waarlangs het cultureel belang van archieven in de toekomst verdedigd en gerealiseerd dient te worden. Zou het niet gewenst zijn dat archivariissen op een meer gerichte wijze de symbolische, descriptieve en analytische waardering van informatie voor het kennen van samenleving en cultuur leren kennen ?

Wat is nu de conclusie ? Er zijn vooral vragen. Eigen verantwoordelijkheid is wezenlijk voor een functie als archivaris-beheerder en archiefinspecteur. Maar zal dat mede de onvoorwaardelijke en parallelle toepassing van culturele waarden betekenen ? Of zullen de administratieve waarden blijven domineren ? Betekent dat een blijvend toepassen van een tamelijk onzichtbaar cultureel belang ? Of zal dat ook gaan verzwakken, te beginnen met de "restcategorieën"? Zal het adagium "het is primair de functie van documenten die hen interessant maakt, niet de inhoud" gaan overheersen ⁵⁸ ? Nu het vernietigingspercentage van 60-70 % drastisch omhoog gaat naar 97 % neemt de ruimte voor de klassieke praktische oplossingen sterk af en wordt deze vraag urgent.

Uiteraard dienen de archivariissen-beheerders van archiefbewaarplaatsen onverminderd centrale punten te vormen in de cultuurparticipatie der burgers. Zij acquireren onvermoeibaar, op basis van culturele argumenten, niet-overheidsarchieven. Anderzijds hanteren en publiceren zij een selectietheorie voor overheidsarchieven waarin het cultureel argument administratief wordt gemodelleerd. Deze eenzijdige theorievorming heeft consequenties voor de publieke beeldvorming van het denken en doen van de archivariissen. Door het uitblijven van een krachtig cultureel standpunt van de archivariissen is er thans verwarring over de werkelijke houding van de archivariissen en de inhoud van de bewaringsadviezen die zij voor hun verantwoording willen nemen. De eerder besproken scherpe reactie van de voorzitter van het Nederlands Historisch Genootschap - die wijst op de culturele betekenis van archieven - is in dit verband begrijpelijk.

3.4 VOORWAARDEN WAARONDER ARCHIEFBEHEERDERS WERKEN

Archiefbeheerders die betrokken zijn bij dynamische en semi-statische archieven kunnen zich onmogelijk onttrekken aan de centrale voorwaarde bij te dragen aan de efficiënte werking van de organisatie, rekening houdend met de vitale functies van het archief voor die specifieke organisatie. Daar zijn bijgekomen: de eisen die gesteld worden aan openbaarheid van bestuur en aan privacy. De druk tot efficiënter werken is de laatste tien jaar zeer sterk toegenomen, samen met de neiging van organisaties de lopende archieven qua omvang sterk te verkleinen, qua vormgeving te stroomlijnen, en qua functies te beperken. Er is een begrijpelijke neiging tot snelle en niet te dure oplossingen. Daarnaast is er de overschakeling van papier op computer: de transformatie van de behandeling van informatie in organisaties. Technologische vernieuwingen in opslag- en raadplegingsmiddelen worden snel doorgevoerd. Het is mogelijk geworden gedigitaliseerde informatie vrij gemakkelijk te doen verdwijnen. De "privé-dossier-vorming" van ambtenaren in organisaties is niet onder controle. Bij vernietiging zal de

⁵⁸ Ketelaar, "Archiefselectie en historisch onderzoek", 122.

organisatie primair letten op het blijvend belang voor de administratie. Elke additionele bewaring is een extra last.

Archiefbeheerders in archiefbewaarplaatsen hebben o.m. als taak de cultuurparticipatie van de burger mogelijk te maken (inclusief de dienstverlening namens de administratie t.b.v. de ambtenarij en de bewijs of openbaarheid zoekende burger). Deze activiteiten zijn onderworpen aan het cultuurbeleid van de centrale overheid, de gemeenten en de particuliere organisaties. Hier is betrekkelijk veel speelruimte. Immers, naast "verplichte" opname van overheidsarchieven, is er ook veel acquisitie van particuliere archieven. Er zijn echter ook min of meer concurrerende verantwoordelijkheden. Beheerders van archiefbewaarplaatsen worden ingeschakeld bij het beheer en de reductie van archief bij de archiefvormers, bij processen ter verhoging van de efficiëntie van het ambtelijk bedrijf, bij beheer van andere cultuurgoederen (bibliotheek, kunst), bij P.R.-activiteiten van de instantie die de archiefbewaarplaats in stand houdt, enzovoort.

Een bijzondere plaats nemen de archiefinspecteurs in, die de archiefverzorgers o.m. moeten adviseren omtrent de opstelling van hun vernietigingslijst. Dat is een belangrijke functie. Er zijn weinig gegevens voorhanden, waaruit blijkt onder welke voorwaarden de archiefinspecteurs dienen te werken en of zij daardoor eerder tot het administratief belang dan tot het cultureel belang van archieven geneigd zijn, of andersom. Vaststaat dat de wetgever voor de rijksarchiefinspectie drie taken ziet: toezien dat de administratie haar archieven goed verzorgt, toezien op tijdige selectie en vernietiging en toezien op overbrenging. Hierin zit een sterke verantwoordelijkheid voor de het wel en wee van de administratie.

De Algemene Rijksarchivaris heeft de archiefinspecteurs onlangs opgeroepen tot een nieuwe aanpak, waarbij o.a. de selectie van archiefbescheiden wordt vervangen door selectie van beleidstaken en procedures. Anders gezegd: selectie van archiefvormers in plaats van archiefbescheiden. Verdere punten die opvallen zijn de volgende. "Onverlet" blijft "het uitgangspunt bij de samenwerking tussen rijksadministratie en rijksarchiefdienst dat archieven niet gevormd worden als historische bronnen maar als ondersteuning van de primaire werkprocessen van de overheid. Dit uitgangspunt zal ook geaccepteerd moeten worden door de historicus van de toekomst". Dat is de ene helft van het verhaal, de andere helft betreft de culturele waardering van de archieven. "Trouwens, de techniek van de historicus is gebaseerd op (het) voorhanden zijn van slechts een deel van de 100 % aan mogelijke bronnen" ⁵⁹. Dat is juist, maar het lost niets op inzake afweging van bewaarbeslissingen. Niet onbelangrijk is, dat de Rijksarchief-inspectie bij haar werkzaamheden in het zg. driehoeksoverleg inhoud dient te geven aan het criterium "historisch belang" op de wijze die door de Algemene Rijksarchivaris is en zal worden gegeven ⁶⁰. De sterke binding met de administratie verklaart veel van het administratief denken, maar mag een principieel cultureel bepaald denken niet uitsluiten.

3.4.1 Alternatieven voor vernietiging

Als gevolg van de verkorting van de overbrengingstermijn van 50 naar 25 jaar wordt tussen 1986 en 2010 netto 408 km archief overgebracht naar de Rijksarchiefdienst ⁶¹. Netto betekent hier dat 50 à 75 % reeds vernietigd is. Er is onvoldoende depotruimte om dit op te vangen.

⁵⁹ Ketelaar, "Archiefinspectie nieuwe stijl".

⁶⁰ Verslag van de vergadering van Commissie III op 21 maart 1991, blz. 2, laatste zin.

⁶¹ Eindrapport van de Werkgroep Kwantificering van de verkorting van de overbrengingstermijn (oktober 1986).

Daarnaast is er een gewone jaarlijkse aanwas van netto ongeveer 40 km (na 50 % vernietiging). Hier ligt de begrijpelijke impuls om tot ruimere vernietiging over te gaan. Voor wat de kosten betreft worden erg verschillende bedragen genoemd. Per jaar kost het bewaren (niet: het beheren) van 1 km ongeveer f 55.000. Het micro-filmen kost ruim f 1 miljoen per km ⁶². Selectie kost ook f 1 miljoen per km ⁶³. Men zou dus geneigd zijn te zeggen dat in plaats van f 408 miljoen (plus f 40 miljoen per jaar) te besteden aan selectie men dit bedrag ook anders zou kunnen aanwenden. Hoe de kostprijsperspectieven per manier van bewaren eruit zien is niet eenvoudig te bezien. Welke kansen bieden technologische ontwikkelingen voor het bewaren ? Hoe staan de zaken bij de gemeenten ?

Een belangrijke rechtvaardigingsgrond voor vernietiging (zie hiertoe o.a. Archiefbeheer p. 4005-1 e.v.) is "de grote hoeveelheid papier". Welke alternatieven hebben archivariissen als het aanbod van cultureel belangrijke en tegelijk omvangrijke archieven toeneemt ? De omvang (die opslag- en ontsluitingsproblemen impliceert) kan dan niet zonder meer worden gebruikt als argument voor vernietiging. Hier kan twee posities onderscheiden.

De archivaris bij de zorgdrager heeft er belang bij dat het oud-archief bij hem zo klein mogelijk is. Een groot archief dat eigenlijk alleen cultureel belangrijk is en dat nog 20 jaar bewaard moet worden alvorens het aan een archiefbewaarplaats kan worden overgedragen is een kleine ramp. Heeft de zorgdrager de reële mogelijkheid een dergelijk archief versneld over te dragen ? Anders wordt de dreiging van vernietiging toch wel erg groot.

De archivaris van een archiefbewaarplaats, die over vernietiging moet oordelen, ziet bij eventuele overkomst van een groot archief ook grote problemen. Allereerst de ontsluiting. Heeft hij het alternatief om met (de bestaande) beperkte ontsluiting te volstaan ? En wat de ruimte betreft: kunnen dergelijke archieven worden overgezet op andere informatiedragers of leidt dit tot een onevenredige belasting van het eigen budget ? Zou een "nationaal" budget en systeem voor het overzetten van belangrijke archiefbestanden in een elektronische vorm een uitkomst zijn ? Men kan hier wijzen op de mogelijke diensten van het Nederlands Historisch Data Archief ⁶⁴. Als cultureel belangrijke archieven om welke reden dan ook niet bewaard kunnen worden, waarom zouden ze dan niet kunnen worden vervreemd ? Heeft de archivaris hier voldoende vrijheid voor ? In welke gevallen zou hij tot vervreemding besluiten ? Zou vervreemding op termijn kunnen leiden tot uitholling van de culturele waarde en functie van de archiefbewaarplaatsen ? Kortom: hebben archivariissen bij hun bewaar- en vernietigingspraktijk voldoende alternatieven hebben om te voorkomen dat cultureel waardevolle archieven vernietigd worden ?

3.4.2 Een problematische toestand voor archivariissen ?

Een evenwichtige waardering van archiefmateriaal door archivariissen vergt een gezonde situatie waarin het cultureel belang van archieven in de administratie volmondig wordt erkend en gerespecteerd en ook redelijkerwijze kan worden afgedwongen ⁶⁵. Gesignaleerd is, dat thans de zorgdragende directeuren van diensten het bewaren van archieven als echte kosten

⁶² Vriendelijke mededeling van drs. A.J.M. den Teuling.

⁶³ Vriendelijke mededeling van drs. P. Waters.

⁶⁴ Bij het NHDA (RUL) maakt men d.m.v. scanning en opslag elektronische bestanden voor derden toegankelijk. Het NHDA is als expertisecentrum erkend door NWO en wordt gesubsidieerd door het Ministerie van O & W.

⁶⁵ P.M.M. Klep, About ethics of appraisal of archival records, in *JANUS. Archival Review*, 1992,2, 66-67.

zien voor "hun" eenheid. Tevens is aangegeven in welke mate de versnelde overbrenging als een zwaard van Damocles boven de archiefdepots hangt. In hoeverre treden verschijnselen van berusting, frustratie of verdringing op als archivariissen-beheerders moeten meehelpen aan vernietiging van overheidsarchieven terwijl zij selectieve bewaring voorstaan op basis van culturele waardering? Of is er nog veel praktische ruimte om te regelen, zoals Bordewijk in zijn rede suggereert, waardoor het debat wordt gedempt? Als echter de vernietigingsdwang op grond van de nieuwe Archiefwet wordt doorgezet, neemt deze ruimte snel af.

De archivaris die in beide nauw verweven ruimten, de administratieve en de culturele, moet werken kan in een positie komen waarin zijn respectievelijke verantwoordelijkheden botsen. De intellectuele eerlijkheid zal dan om een keuze vragen, een gevaarlijke situatie vanuit cultureel-politiek belang. Immers, de archivaris kan, in navolging van Archiefbeheer en van een redenering zoals uitgesproken door de archiefinspecteur H. Janssen (zie hiervoor) en ook verwoord in Omslag in opslag overwegen, dat het "speculatief" en bijna onmogelijk is om de culturele waarde van archieven te bepalen en hij kan vervolgens zich richten op de criteria van de managers van de informatiediensten.

Als het onmogelijk is met (intersubjectief) gezag culturele waarde-oordelen te leveren, zijn de pragmatische oordelen van de administratie zeer krachtig en effectief. Geen wonder dat dan vooral de informatie van blijvend belang voor de administratie wordt bewaard, met eventueel een culturele toegift ⁶⁶.

3.5 CONCLUSIE

Gepoogd is enkele spanningsvelden bloot te leggen die speciaal van cultuur-politiek belang zijn. Het cultureel en het administratief belang hoeven theoretisch en praktisch niet strijdig te zijn, maar er blijken bij nader toezien toch aanzienlijke spanningsvelden te bestaan. Gewezen is op de zich voltrekkende geschakelde selectiemethodiek. De budgettaire onder druk staande zorgdragers zitten gedurende vele jaren opgescheept met weliswaar cultureel belangrijke, maar administratief afgeschreven archieven. Ook is gesignaleerd dat de voorbereiding en uitvoering van de selectie van archieven zich bij de zorgdragers voltrekt, niet in de archiefbewaarplaatsen. De invloed van de administratie op het selectieproces is dan ook aanzienlijk.

Een ander spanningsveld is aanwezig in de theorievorming over selectie van de archivariissen zelf. In de praktijk denken de archivariissen cultureel, in hun theorievorming over selectie bestaan belangrijke verschillen en controverses op dit punt. Schellenberg hanteerde een evenwichtige benadering van administratief en cultureel belang. In Archiefbeheer in de Praktijk en in enkele recente publicaties wordt de administratieve redenering als uitgangspunt genomen. Men kan geen enkel bezwaar hebben tegen een heldere opvatting van wat het blijvend administratief belang van archiefmateriaal is. Men moet echter constateren dat het cultureel belang in een combinatie van een bij voorbaat nauwelijks te verdedigen "restcategorie" plus een culturele dimensie van het administratief belang is ondergebracht. Het lijkt erop dat de archivariissen in hun theoretisch denken eerder de kant opgaan van de administratie dan van een culturele redenering.

De archivariissen hebben een grote, eigen verantwoordelijkheid inzake selectie en gebruiken die ook. Het culturele aspect speelt dagelijks een rol. Hoewel zij naar hun functie en betekenis

⁶⁶ Bordewijk, "Verliezen door kiezen", 82.

cruciale "culturele agenten" genoemd mogen worden, ontbreekt een uitgesproken culturele waarderingstheorie. Het intersubjectivisme is niet duidelijk ontwikkeld. De kwaliteit van hun selectieoordeel is echter niet alleen een professionele maar ook een publieke zaak. De beeldvorming van de selectie door archivariissen verdient aandacht. Zowel in de maatschappelijke beeldvorming als in een praktische tekst als Archiefbeheer in de Praktijk is een opwaardering van het cultureel belang gewenst. Hetzelfde geldt voor de Archiefschool waar het cultureel element vooral indirect en administratief gemodelleerd aan de orde komt.

Inzake de voorwaarden waaronder archivariissen werken is de vraag gesteld of archivariissen voldoende voldoende speelruimte en alternatieven tot hun beschikking hebben om de nodige bewaringsbeslissingen te kunnen nemen. Het beeld lijkt niet rooskleurig. Gedeeltelijk zou dit wellicht verbeterd kunnen worden door maatregelen binnen de archiefwereld. Zou de Minister bij de versnelde overbrenging van archieven voldoende rekening houden met een sterk verhoogde bewaar- en presentatiedruk op de archiefbewaarplaatsen?

4 ENKELE CONCRETE VRAGEN OVER DEZE DISCUSSIONOTA

De RCA wacht met grote belangstelling reacties af op deze discussienota. Hiertoe zijn enkele concrete vragen geformuleerd. Uiteraard staat het de lezer vrij ook geheel andere punten ter sprake te brengen. Men gelieve de reacties te zenden naar de secretaris van de RCA, t.a.v. mr. L. Lieuwes, Postbus 5406, 2280 HK Rijswijk.

Kernvragen:

(1) In paragraaf 1 van deze discussienota wordt bepleit de culturele dimensie van archieven - die wettelijk en maatschappelijk volmondig wordt erkend - principieel en praktisch op te waarderen t.o.v. de intussen stevig uitgebouwde administratieve selectietheorie. Stemt u hiermee in ?

(2) De RCA ziet in paragraaf 2 de voornaamste discussiepunten, vooral gericht op een nadrukkelijke erkenning, specificatie en procedurele versterking van culturele waarderingselementen bij de selectie van archieven. Kunt u de teneur van deze paragraaf onderschrijven ? Welke kritiek en aanmerkingen hebt u daarbij ?

Meer specifieke vragen:

(3) In deze discussienota worden uitgangspunten voor een selectiemethodiek gespecificeerd. Stemt u in met het principe van de parallelle selectie (paragraaf 2.1) ?

(4) In de nota is een poging tot analyse van het cultureel belang ondernomen. Cruciaal is, dat archiefbestanden beschermd worden die enerzijds speciaal bijdragen aan de kennis en begrip van de Nederlandse samenleving en cultuur in de ruimste zin van het woord en anderzijds door de kwaliteit van hun gegevens een potentiële bijdrage vormen voor de creatieve ontwikkeling van culturele capaciteiten van de samenleving. Symbolische, descriptieve en analytische waarde voor het kennen van de Nederlandse samenleving en cultuur zijn de voorgestelde sleutelbegrippen. Acht u dit een adequate grondslag voor het cultureel belang (zie de paragrafen 2.3.1-2.3.3) ?

(5) In de nota is afstand genomen van het particuliere onderzoeksbelang van individuele onderzoekers als criterium voor bewaring (hoewel wel dat wel mee kan spelen). Gesteld is (in paragraaf 2.3.4) dat in plaats van de te algemene en te persoonlijke vraag: "wat vindt u dat bewaard moet worden", andere vragen gesteld moeten worden, zoals: "zijn deze archieven van bijzonder belang voor het kennen van de totaliteit van samenleving en de cultuur van de periode waar ze betrekking op hebben en waarom vindt u dat ?" en: "welke zijn uit dien hoofde de belangrijkste bestanden met symbolische, descriptieve en analytische waarde en waarom?" Sommige archieven zijn wellicht een publieke discussie waard.

(a) Hebt u zelf suggesties voor het soort vragen die aan experts zouden kunnen worden voorgelegd ?

(b) Acht u de omschrijving van de groepen die dergelijke vragen zouden moeten beantwoorden correct (zie 2.4) ?

(6) De RCA is geïnteresseerd in het maken van een inventarisatie van ervaringen, klachten en suggesties van schrijvers, onderzoekers, andere gebruikers van archieven en van archivariissen, archiefinspecteurs, selecteurs enz. ten aanzien van het tot nu toe doorgevoerde vernietigingen en het in de toekomst zich aftekenende vernietigingsbeleid. Wilt u bij de antwoorden punt 5 hierboven en de opmerkingen in de paragrafen 2.3.1 - 2.3.4 betrekken ?

(a) Welke vernietigingen hadden voorkomen moeten worden ? Waarom had het bewaard moeten worden ?

(b) Welk soort archiefmateriaal acht u speciaal bedreigd ? Waarom zou het bewaard moeten worden ?

(c) Moet voor vernietiging van zeer bepaalde cultureel belangrijke archieven worden gevreesd? Zo ja welke ?

(d) Zijn er vernietigingslijsten die vanuit het cultureel belang niet voldoende sterk zijn ? Welke vernietigingslijsten zouden urgent opnieuw bekeken moeten worden (zie ook paragraaf 2.2.2.2 en 2.2.2.3) ?

(e) Hebt u reden aan te nemen dat bij het opschonen van archieven en bij de praktische uitvoering van de selectie, alsmede bij het doorvoeren van incidentele vernietiging cultureel waardevolle bestanden verloren (zullen) gaan? Zo ja, gaarne toelichting.

N.B. Het beantwoorden van deze vraag vergt wellicht relatief veel tijd. In dat geval zou u met een voorlopig antwoord kunnen volstaan. Kunt u daarbij aangeven wanneer u denkt een meer definitief antwoord te kunnen geven ?

(7) Voor wat de concrete vernietigingsprocedures betreft wordt bepleit dat sneller, meer inter-subjectief en explicieter met het culturele aspect voor de dag wordt gekomen.

(a) Acht u het gewenst dat niet slechts in de RCA, maar ook reeds in het zogenaamde driehoeksoverleg het culturele aspect principieel aan de orde komt (paragraaf 2.1, 2.4)?

(b) Stemt u in met het principe van de intersubjectiviteit van het cultureel waarde-oordeel bij het opzetten van vernietigingslijsten (zie de paragrafen 2.3 en 2.4) ? Welke suggesties hebt u dienaangaande ?

(c) Steunt u de concrete procedurele voorstellen voor een nieuwe inrichting, voorbereiding en explicitering van de (concept)vernietigingslijsten (zie paragraaf 2.4) ?

(8) Op welke wijze zou uw organisatie een kunnen spelen om het cultureel belang bij de selectie van archieven te versterken (zie paragraaf 2.4, waar onder meer gesproken wordt van een zekere organisatie en inbreng van het veld) ?

(9) Kunt u in grote lijnen instemmen met de conclusie van paragraaf 3 ? Welke kritiekpunten, aanvullingen en opmerkingen hebt u daarbij ?

5 BIJLAGE: OVER DE RELATIE TUSSEN CULTURELE WAARDE EN SOORTEN BESCHEIDEN

De voorgaande principiële beschrijving van "culturele" waarde van gegevens in archieven (in paragraaf 2.4) programmeert de beoordelaar met verschillende aspecten, maar deze zijn voor degene die een vernietigingslijst moet opstellen (of nadere beslissingen inzake incidentele vernietiging danwel uitvoering van vernietiging moet nemen) natuurlijk niet simpel of formeel af te wikkelen. De beoordeling zal inhoudelijk moeten zijn. Vaak zal het neerkomen op de vraag of de gegevens over een bepaald maatschappelijk verschijnsel, de oplossing van een maatschappelijk probleem, een te bestrijden of te helpen subgroep in de samenleving, over bepaalde personen vernietigd moeten worden of niet. Deze vraag is niet met een lijstje te ondervangen.

Ook niet met een handigheidje. De beoordelaar kan zich bijvoorbeeld niet verbergen achter de ambtelijke status van het materiaal. Dit gebeurt tot op zekere hoogte als men de waarde van gegevens vaststelt vanuit het administratief belang. Toch zal ook hier een inhoudelijke beoordeling van informatie plaats moeten vinden, omdat bijvoorbeeld informele (telefoon)notities over bepaalde aangelegenheden evengoed van groot administratie belang kunnen zijn (zie de punten a. en b. van de vierdeling in het begin van paragraaf 2.1).

De inhoudelijke beoordeling vanuit cultureel belang vergt van de beoordelaar een ruime culturele referentiewereld. Het feit dat de ambtelijke status van het materiaal voor de culturele waardebepaling principieel niet ter zake doet, zal menige beoordelaar die in de administratie verkeert wellicht de grond onder de voeten doen wegzinken. Zijn of haar ambtelijke referentiewereld moet "even" vervangen worden door een "culturele" referentiekader. Reeds is het intersubjectivisme terzake benadrukt. Het moet mogelijk zijn hulpmateriaal te vervaardigen. Dat kan echter in het kader van deze notitie, die gericht is op het werk van de RCA, bezwaarlijk gebeuren.

Intussen kan wellicht op één prangende vraag worden ingegaan. Is het nu werkelijk onmogelijk een relatie te leggen tussen de "aard" van ambtelijke stukken het cultureel belang ervan? Voorspelt de archivistische aard van documenten of bestanden enigszins de culturele waarde ervan? Let op: hier staat: archivistische aard, dus niet organisatorische of administratieve aard of zoiets.

In Omslag in Opslag ziet men hoe het administratief belang van informatie gekoppeld wordt aan de werkprocessen van de organisatie. Er zijn vanuit die organisatie gezien interessante handelingen en minder interessante. Er zijn vanuit administratief standpunt belangrijke en minder belangrijke deelorganisaties van de overheid. Zo komt men tot administratieve waardeoordelen. Bij de culturele beoordeling kan men deze lijn principieel niet volgen, hoewel achteraf kan blijken dat sommige bestanden zowel vanwege het administratieve als vanwege het cultureel belang bewaard dienen te worden.

De archivarissen kennen van oudsher een indeling in documenten die "neutraal" is en toch gericht is op functies in de administratie: behalve "Algemeen" is er sprake van volgende functies: "Bewijsfunctie", "Regel gevend", "Verslag gevend", "Bericht gevend", "Planning", "Geheugen steunend", "Toegang gevend", waarbij bovendien - heel belangrijk voor het kritische kennen - ontwikkelingsstadia van deze bescheiden worden onderkend⁶⁷. Belangrijk

⁶⁷ Lexicon van Nederlandse archieftermen, 's-Gravenhage 1983, 24-50

is, dat deze indeling naar stukken met typen informatie geen grond tot selectie geeft van wat belangrijke stukken zijn. Zij is "neutraal". Dat vormt een beproefd archivistisch rubricerings-principe dat men niet genoeg kan waarderen.

Hier wordt kort ingegaan op de vraag of in de typen bescheiden een grond ligt tot een zekere culturele classificering van archiefbescheiden te komen. Deze classificering zou gebaseerd moeten worden op de archivistische aard van de documenten. Men zou hierbij kunnen uitgaan van een soort basisproces van informatieverwerking bij de overheid: informatie wordt door ambtenaren in het systeem geïntroduceerd en vastgelegd, het wordt technisch verwerkt, het wordt inhoudelijk verwerkt (voor beide typen verwerkingen bestaan procedures) en er is een reflexie danwel externe aanpassing op dit proces. Een poging wordt ondernomen deze typen bescheiden te rubriceren en iets over het bijbehorende cultureel belang te zeggen.

5.1 Initiële bescheiden

Allereerst zou men "Initiële" bescheiden kunnen onderscheiden. Hieronder kan men verstaan de bescheiden die de ambtenaren van de betrokken instantie vanwege externe belanghebbenden geaccepteerd worden of door de betrokken instantie opgemaakt zijn: het ruwe werkmateriaal dus: aanmeldingen, registraties, verzoeken, klachten, ingevulde formulieren, inschrijvingen. Deze bescheiden bevatten informatie over personen, bedrijven, organisaties. Deze informatie moet vaak voldoen aan bepaalde informatie-normen en kan - naargelang de in te vullen vragenlijst e.d. - belangrijke achtergrondinformatie van betrokkenen c.q. cliënten van de betreffende overheidsdienst bevatten. Hieronder vallen ook de inkomende stukken voor de administraties van rechten van burgers met een juridische status, zoals het kadaster of iets dergelijks.

Tot de "Initiële" bescheiden kan men ook rekenen de bescheiden die de desbetreffende (be)handelende ambtenaren gaat opzoeken of verzamelen om zijn ruwe werkmateriaal te vervolledigen: extracten, informatieformulieren, expertise-verslagen, afschriften uitaangelegde databanken, waarnemingen, getuigenissen, externe beoordelingen, gegevens over vergelijkbare gevallen, gehanteerde normbedragen enz., al dan niet volgens voorgeschreven of vaste procedures.

Al dit materiaal - dat vaak omvangrijk is - ligt in de sfeer van de analytische en kritische waarde-bepaling. De beoordelaar zal moeten uitmaken of dit materiaal door zijn gedetailleerdheid en complexiteit een potentie heeft op een belangrijk aspect van de Nederlandse samenleving en cultuur een analytische en kritische beschouwing mogelijk te maken. De beoordelaar kan ervan overtuigd zijn dat het materiaal elementen bevat die onbekend of verborgen zijn in de bestaande voorstelling van zaken of dat zij zouden bijdragen tot een correcter inzicht terzake. Bij de keuze van reductie-methoden moet hiermee rekening houden.

In sommige gevallen zal dit soort bescheiden ook wegens hun descriptieve waarde bewaard zouden moeten worden: bijvoorbeeld omdat zij gegevens bevatten die de Nederlandse samenleving en cultuur vanuit een bepaald oogpunt quasi-volledig beschrijven. Er is immers niet veel micro-materiaal dat "volledig" is. Niet zelden zal blijken dat dit type materiaal al vanwege het administratief belang bewaard moet worden. Soms wordt de beschrijvende waarde alleen in specifieke gevallen hoog geacht. Beoordelaars hebben beschrijvend materiaal geselecteerd van "belangrijke personen", "precedentvormende gevallen" en dergelijke, kennelijk omdat verwacht wordt dat deze deelinformatie beduidend méér dan de andere informatie in de te selecteren bescheiden bijdraagt aan de kennis van de Nederlandse samenle-

ving en cultuur.

5.2 Informatieve bescheiden

De ambtenaren behandelen vervolgens de "Initiële" bescheiden in technische zin. Zij formaliseren ze, voeren er technische bewerkingen op uit volgens vaste procedures en produceren daarbij nieuwe bescheiden, zonder afwegende beslissingen te nemen. Dat wil niet zeggen, dat de technische bewerkingen neutraal zijn: er kan zeer selectief in worden gewerkt. Tot zover zijn de handelingen van ambtenaren te beschouwen als "grondstof-verwerkend", waarbij zij voor de administratie noodzakelijke "Informatieve bescheiden" voortbrengen. Deze bescheiden kunnen nog altijd het oorspronkelijke micro-karakter hebben (aanvragen van burgers), maar kunnen ook sterk geselecteerde of tot aggregaties samengebalde gegevens zijn. Dat hangt af van het doel waarvoor de informatie aangewend wordt. Voor wat de culturele waarde betreft naar verwezen worden naar wat onder het vorige punt ter sprake is gebracht.

5.3 Conclusieve bescheiden

"Conclusieve" bescheiden zou men de bescheiden kunnen noemen die vervolgens ontstaan tijdens handelingen die een beslissing of die beraad vergen (duizenden beslissingen en uitspraken, interne rapporten, adviezen, begrotingen, rekeningen, enz.), in verschillende vormen (zoals: intern gericht, extern gericht, voorlopig, definitief, los, in registers, in brieven, enz.). Hier gaat het om een meer dan administratieve bewerking: er wordt afgewogen. Er kunnen "strategische" bescheiden bij zitten, waarin discussie en besluiten betreffende de toekomst van de organisatie-eenheid vastgelegd zijn.. Bovendien kunnen de "Conclusieve bescheiden" nogal altijd het micro-karakter dragen, ofwel in geaggregeerde, gegroepeerde, gesynthetiseerde vorm voorwerp van besluitvorming zijn, waarbij het oorspronkelijk micro-karakter dat zij eventueel hebben, voor de conclusie niet belangrijk is en geheel verloren gaat.

De micro-gegevens vallen vanuit cultureel oogpunt weer onder de vorige rubrieken. De geaggregeerde echter zijn speciaal belangrijk vanuit descriptief en synthetisch oogpunt. De culturele beoordelaar kan het micro-materiaal van weinig waarde achten, maar het macro-materiaal appreciëren, juist vanwege zijn samenvattende capaciteit. Overigens komt hier wel de vraag naar voren of dit materiaal onmisbaar is gezien eventuele publicaties en rapportages binnen andere organisaties.

5.4 Administratieve bescheiden *(met)*

Heel veel handelen van ambtenaren is gericht op het efficiënt beheersen van de beschikbare informatie. Hiertoe worden "Administratieve" bescheiden" geproduceerd, die opzichzelf niets toevoegen aan de beschikbare informatie (die kan bestaan uit "Initiële", "Verwerkende" en "Conclusieve" documenten).

Zij omvatten zowel selecties uit als verwijzingen naar aanwezige of elders aanwezige bescheiden: registers van in- en uitgaande stukken, registers of databestanden met korte beschrijvingen van stukken, agenda's van te behandelen zaken, begeleidingsbriefjes, dossieromslagen met een rubriekindeling, archiefoverzichten en -ingen, stukken die rapporteren aan externe instanties (uitgaande verslagen, statistieken e.d.), registratiesystemen van dossiers, elders aanwezige informatiesystemen en databanken, enz. Kortom, het betreft bescheiden die niets nieuws bevatten, wettelijk al dan niet voorgeschreven zijn en die per dienst nogal kunnen verschillen qua opzet.

Wegens hun analytische of alomvattend-descriptieve waarde kunnen ze interessant zijn, dat

hangt o.m. af van de vraag hoe gedetailleerd en hoeveel aspecten per behandeld geval zijn genoteerd. Dit administratieve materiaal kan ook erg nuttig zijn om toch iets te hebben als men de "Initiële" bescheiden wil of moet vernietigen.

5.5 Institutionele bescheiden

Tenslotte vindt men binnen organisaties bescheiden met informatie die typisch de werking van het (deel)systeem betreffen. De afzender is niet de burger maar het systeem zelf. Het gaat om bescheiden met gegevens inzake de structurering van het orgaan, inclusief de regeling van werkprocessen of onderdelen daarvan, hoe men met elkaar omgaat, hoe taken worden uitgevoerd, hoe daarover wordt beraadslaagd.

Deze "Institutionele" bescheiden bevatten door de ambtenaren veel gebruikte informatie m.b.t. de manier waarop een of meerdere wetsartikelen of andere voorschriften worden uitgevoerd: de opbouw van het produktiesysteem dus. Hieronder kunnen vallen: bescheiden die betrekking hebben op uitvoeringsbesluiten en -procedures en op de praktische werkwijze van met uitvoering belaste functionarissen (verordeningen, reglementen, notulen van besprekingen, taakstellingen, vormbesluiten, manieren van materiaalverzameling, vaststelling van gehanteerde formulieren, ontsluitingen van de bestaande documentatie, enz.), alsmede bescheiden betreffende de instandhouding van de instantie (selectie, benoeming, bestraffing en betaling van personeel, materiële voorzieningen, gebouwen, financieel beheer enz.). Men mag echter het belang van deze institutionele informatie niet onder- maar ook niet overschatten.

In de regel zal het belang administratief van aard zijn, bijvoorbeeld voor een gedenkboek van de instantie of voor het mogelijk maken van controle op het werkproces van buiten af.

Indien enig materiaal van een ambtelijke instantie vanuit cultureel belang materiaal bewaard wordt, zal in ieder geval bekeken moeten worden of deze institutionel bescheiden gegevens bevatten die een kritisch oordeel over de kwaliteit van de bewaarde gegevens mogelijk maken.

5.6 Conclusie

De indeling in verschillende typen informatie is uiteraard slechts gepresenteerd bij wijze van eerste benadering. Zij heeft de verdienste dat zij globaal het hele verwerkingstraject van de relatie Informatie/ambtelijk handelen beslaat, en niet slechts bepaalde dimensies van dat handelen, zoals de beleidsontwikkeling in een organisatie. Zij laat ook zien, dat het in principe heel goed mogelijk is dat de "ruwe data" er heel anders uitzien dan de "conclusies". Vanuit oogpunt van selectief bewaren op grond van cultureel belang zijn dit belangrijke vaststellingen. De praktijk leert ook, dat bijvoorbeeld puur administratieve hulpmiddelen als kaartsystemen uiterst waardevolle bronnen van kennis omtrent de samenleving kunnen vormen.

De "Institutionele" en "Conclusieve" bescheiden zullen de archiefvormers uit oogpunt van administratie te vaak willen of moeten bewaren, terwijl ook sommige "Informatieve" bestanden wegens hun juridisch karakter bewaard dienen te worden. Overigens zullen vele "Conclusieve" bescheiden voor de administratie spoedig verjaren en vernietigd mogen worden. Dezelfde bescheiden komen mogelijk vanuit het oogpunt van culturele waarde voor bewaring in aanmerking. Het zou echter best kunnen dat de culturele beoordelaar bij bepaalde overheidsorganisaties weinig in dit materiaal geïnteresseerd is, zeker niet als de consequentie is dat ander materiaal vernietigd moet worden.

Curriculum vitae

De auteur, P.M.M. Klep, geboren te Breda (1948) doorliep gymnasium b, studeerde geschiedenis in Nijmegen, Wageningen en Leuven. Promoveerde in 1978 aan de Katholieke Universiteit Leuven bij prof. dr. H. van der Wee. Was verbonden aan het Centrum voor Economische Studies te Leuven (1972-76) en vervolgens wetenschappelijk medewerker bij de vakgroep geschiedenis te Nijmegen (1976-1979). Sedert 1980 hoogleraar in de economische en de sociale geschiedenis aldaar.

Is thans hoofdredacteur van de Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden, voorzitter van het N.W. Posthumus Instituut, lid van het Gebiedsbestuur Geesteswetenschappen van NWO en lid van de Rijkscommissie voor de Archieven.

Schreef (of was redacteur van) een veertigtal wetenschappelijke publicaties vooral op het terrein van ontwikkelingsprocessen van bevolking, werkgelegenheid en verstedelijking, en een groot aantal recensies, kroniekbijdragen en vakpublicaties.

Zette tesamen met de VAN de serie Broncommentaren op (uitgegeven door de Stichting Archiefpublicaties).